

2017-07

jaargang 48
nummer 07
september 2017

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Van Homo Sapiens naar Homo Deus
De revoluties van 1848
Moraal, vrijdenken en eigenbelang

Complotgeloof en achterdocht
Adios, Koning van Spanje
Taal en verhaal

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijegedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■ ■ ■ Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Vrijdenkersborrel
Dovenontmoetingscentrum, Stadhouderskade 89, Amsterdam
Wanneer: elke derde woensdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: amsterdam@devrijegedachte.nl

Deventer – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede
Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer
Wanneer: elke tweede donderdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijegedachte.nl

Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel
Locatie: Stadsbrasserie De Ooievaer, Turfmarkt 2, Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: €3,00, drankjes voor eigen rekening
Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina's

COVER

Voorzijde: Standbeeld van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Amsterdam; gemaakt door Johan Polet in 1931 (Foto R. van Elst.)

Achterzijde: Dr. Geerten Waling bij de Vrijdenkersborrel in Amsterdam, 28 juni 2017 (zie pag. 19, foto R. van Elst).
Cover van de verboden radiorede (zie pag. 29).
Proudhon, gefotografeerd door Nadar (zie artikel op pag. 19).
Een pocket-uitgave van '1984' (zie artikel op pag. 22).
Cover van 'Achterdocht' (zie artikel op pag. 24).
Eerste blad van de Acte van Verlatinghe van 26 juli 1581, geschreven en ondertekend door griffier Jan van (Johannes) Asseliers. (zie pag. 15; afb. uit het Nationaal Archief via Wikipedia).

De Vrijdenker

jaargang 48 • nummer 07 • september 2017

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
* Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	Redactie / Bestuur	2
* Oproep voor themanummer van november over pseudoreligies	Redactie	3
* Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	3
* De mensheid bestaat niet (2, slot)	Tom van Ewijk	4
* Kraft und Stoff (2, slot) (over het gelijknamige boek van Ludwig Büchner)	René van Elst	6
* Humanisme en spiritualiteit (link naar tekst van Prof. Dr. Peter Derkx)	Redactie	9
* Yuval Noah Harari - <i>Homo Deus</i> (boekbespreking)	Enno Nuy	10
* Zelf en wereld volgens Montaigne (2)	Sicco Polders	12
* Reactie op Enno Nuy	Wybe van der Wal	14
* De Acte van Verlatinge	Anton van Hooff	15
* Dwalingen van de verhalende aap	Floris van den Berg	16
* ASP: terug naar de oprichtingsnaam (ingezonden mededeling)	Hans de Vries	18
* “Borrelpraat” met Geerten Waling in Amsterdam	René van Elst	19
* Moraal is eigenbelang	Anton van Hooff	20
* Reactie op: <i>Zijn vleeseters Nazi's?</i>	Hans Klein	21
* Trump, de nieuwe Big Brother	Maarten Gorter	22
* Bij een verschrijving	Anton van Hooff	23
* Geachte gedachte (poëzie)	Jan Bontje	23
* Bootcamp waarheidstraining (boekbespreking van Brecht Decoene - <i>Achterdocht</i>)	Floris van den Berg	24
* De last van de witte man (2)	Fons Tel	26
* <i>De vrolijke feminist</i> (bespreking van het gelijknamige boek van Floris van den Berg)	Ben Warner	28
* (Uit de oude doos) Vrije Gedachte en Moraal (1)	A.H. Gerhard	29

AGENDA

- za. 7 oktober 2017 - Anton Constandse
Lezing & Vrijdenker van het Jaar

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

Jan Bontje
René van Elst – hoofd-, eind-, opmaakredacteur
Els Geuzebroek
Anton van Hooff
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementenadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2017):

- Lidmaatschap met abonnement € 60,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 28,— „
- Abonnement € 35,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 28,— „
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte** is opgericht in 1856 onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde – voorzitter

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementenadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement op tijdschrift De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- Website:
devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal:
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBA14MF2n9OnyQqzLw
- Facebook-pagina's:
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte>
en
...com/Democratie en Samenleving - DVG
...com/Ethiek en Mensenrechten - DVG
...com/Milieu en Dierenwelzijn - DVG
...com/Skepticisme en Anti-Kwakzalverij - DVG
...com/Onderwijs en Opvoeding - DVG
...com/Atheïsme en Secularisme - DVG

Oproep voor THEMANUMMER PSEUDORELIGIES

Er wordt me wat af-geloofd in Nederland

Veel mensen denken tegenwoordig dat ze niet geloven, terwijl ze dat wel doen. De onstuitbare ontkerkelijking betekent dan ook niet zonder meer een afname van geloof. De leegte van zielen wordt gevuld met allerlei pseudo-religie, die zich vaak hult in het gewaad van wetenschap.

Aansluitend op actueel taalgebruik zouden we van nep-religies kunnen spreken. Het duidelijkste voorbeeld is de antroposofie, de leer van Rudolf Steiner (1861-1925). Er is een grote (blanke) toeloop naar de zogenaamde Vrije School – met een rigide pedagogie die de computer taboe verklaart. De

'kerk' van de Scientology-beweging is een recenter voorbeeld van een pseudo-godsdienst. En in kringen van natuuraanbidders en alternatieve helers wordt heel wat af-geloofd. Voor het **novemnummer** van De Vrijdenker worden bijdragen gevraagd over zulke alternatieve geloofsrichtingen en quasi-religieuze bewegingen. Neem voor het schrijven kennis van de aanwijzingen voor auteurs hieronder. Wij wensen u veel inspiratie toe en danken u bij voorbaat van harte voor uw bijdragen.

WIJ HOUDEN VAN JULLIE EN WIJ HELPEN JULLIE

217 NL www.angels-heaven.org Afb. 4441
7000 bladzijden www.angels-light.org 5000 plaatjes

De Redactie

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch De Vrije Gedachte is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.
- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.

Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De mensheid bestaat niet (2, slot)

Tom van Ewijk

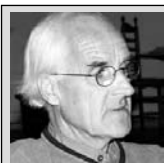
Wat deze 'naamlozen' allemaal ondernemen en doen voor al diegenen die door de autoriteiten gemakshalve worden vergeeten, maakt duidelijk dat ze stukken nuttiger zijn dan vrijwel alle politici ter wereld. Wat is de reden van hun bewogenheid? Niets anders dan medelijden. Geen vrijblijvend medelijden met mensen in benarde omstandigheden op de televisie, maar ik zou het 'praktisch medelijden' willen noemen dat aanspoort tot daadwerkelijke aandacht, hulp en zorg. Dat mag pas naastenliefde worden genoemd. En dat is de basis van beschaafdheid. Schopenhauer spreekt hier van de basis van de moraal. De kern van zijn filosofie is dat het leven uit lijden bestaat, waardoor we ons kunnen identificeren met anderen, zodat er ruimte kan ontstaan voor medelijden. Dat vormt de grondslag van de ethiek c.q. de moraal. Deze sluit alles in en daaronder is ook het dier begrepen. Want zij die zich ergens in de wildernis onder primitieve omstandigheden inzetten voor het behoud en de herintroductie van bedreigde diersoorten, getuigen evenzeer van innerlijke beschaafdheid.

"Ik beschouw medelijden als de fundamentele religieuze ervaring, zonder dat heb je niets." Aldus Joseph Campbell in 'Mythen en Bewustzijn'.¹ Dit mag wellicht enigszins christelijk klinken, maar met deze ervaring doelt Campbell op een religie die voor iedereen aanvaardbaar is. Voor medelijden heeft geen mens een liefdevolle God nodig, laat staan dat hij er gelovig voor moet zijn.

Zootje ongeregeld

In mijn essay over ruimtevaart (zie De Vrijdenker 2016-01 en 02) citeer ik astronoom en kosmoloog Vincent Icke, waar hij zegt dat de mens in de ruimte niets te zoeken heeft. Dat ben ik met hem eens, maar ik vraag me zelfs af, wat de mens op aarde heeft te zoeken? Je krijgt soms dat mistige gevoel een vreemdeling tussen vreemdelingen te zijn. Je vraagt jezelf af: "Wie ben ik en wat doe ik hier eigenlijk?" De werkelijkheid komt je zo onwezenlijk voor. Moet ik dan zo nodig denken om te constateren dat ik ben? Daar maakt mijn hond geen probleem van, die is er gewoon. Met de gedachte dat we hier in wezen niet thuishoren, sta ik niet alleen. Natuur en mensenwereld passen niet meer bij elkaar. Dat is ooit wel anders geweest, maar zou het niet kunnen dat de evolutie met die ene apensoort haar boekje te buiten is gegaan? Als dat zo zou zijn, en in zekere zin is het evolutionair gezien niet eens onaannemelijk, dan kun je de met verstand en rede toegeruste aap niet schuldig verklaren aan zijn aardse bestaan, waarin hij de natuur de rug heeft toegekeerd en probeert zich een andere wereld te scheppen. Een tegenschepping die hem het leven op aarde zal verlichten, want daar lijkt hij van overtuigd. Maar bij zijn werkzaamheden spelen verstand en rede een beslissende rol en die zijn zeer ongelijk verdeeld onder zijn soortgenoten. De evolutie heeft hier geen rekening gehouden

met een eerlijke verdeling, integendeel. Het minst bedeed is de massa die het speelgoed van de machthebbers vormt en zich ook als zodanig laat gebruiken. Daartegenover staan zij die van hoogintelligent tot geniaal zijn, wat niet wil zeggen dat ze allemaal voorbeeldige mensen zijn. En tussen deze twee uitersten leven zij die wat hun intelligentie en begaafdheden betreft onderling sterk van elkaar kunnen verschillen. Al die miljarden verschillen ook nog eens van karakter en leven in de meest uiteenlopende omstandigheden, waarvan armoede verreweg de grootste is. Allemaal samen vormen ze de wereldbevolking, maar geen eensgezinde mensheid, veeleer een niet te tellen zootje ongeregeld. En mondiaal gezien kun je geen enkele natie beschaving toedichten in de betekenis die ik eraan hecht.

Tom van Ewijk (1934) is filosofisch geschoold, journalist van beroep, werkzaam als vertaler en essayist, auteur van o.a. *Maatschappij of Haatschappij* (Aspekt 2009).

Wreedheid

In politiek opzicht is er historisch niets veranderd dan alleen dat absolute monarchen en tirannen van weleer plaats hebben gemaakt voor proleten en megalomane dictators van nu. En wat hen betreft mogen we, als het hun uitkomt, allemaal doodvallen. Maar ook dat is geen nieuws, want dat mag al zo lang als er politiek bestaat. Ook godsdiensten hebben daar nooit een probleem van gemaakt. Het is moeilijk op dit punt vroeger en nu met elkaar te vergelijken, maar toch krijg ik de indruk dat er sinds de 19^e eeuw nog nimmer zo massaal is vermoord. Het gemak waarmee mensen mensen doden is eveneens van alle tijden, maar het lijkt er nu op dat het zo vanzelfsprekend is dat het gewoon een lieve lust is geworden. Je hoeft je hersens maar met een bepaalde

agressieve politiek, ideologie of religie te laten spoelen, om er fanatiek en zonder gewetensbezwaren je liefhebberij van te maken. Alles wat aan wreedheid in je opkomt, mag elke grens overschrijden... "want de mens is het enige dier dat anderen pijn doet met geen ander doel dan ze pijn te doen." lees ik bij mijn favoriete filosoof ◀ uit Frankfurt.² Je hoeft geen verantwoording af te leggen, want je leider, kalief, krijgsheer, drugsbaron, maffioot of welke machtswellustige en hebzuchtige idioot dan ook

staat achter je. Wreedheid schept monsters die geen mensen meer zijn. Vergeleken met de 'wreedheid' van de natuur – hoe anders je het ook zou willen zien – is deze binnen zijn wetmatigheid noodzakelijk. De wreedheid van de mens kent

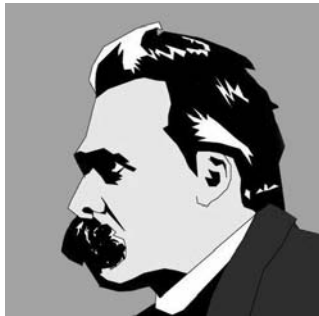
¹ Joseph Campbell en Bill Moyers – Mythen en Bewustzijn – Uitgeverij De Haan/Unieboek – Houten 1990.

² Arthur Schopenhauer – Parerga und Paralipomena – Aphorismen zur Lebensweisheit I – Diogenes Verlag SG Zürich 1977.

geen enkele wet. Fantasie, agressie, machtswellust en niet in het minst lafheid hebben vrij spel. Geen dier dat deze vier attributen van de wreedheid zo geraffineerd en gevarieerd hanteert. Niet alleen op het fysiek, maar evenzeer op de psyche van zijn slachtoffers. Als ik tot me laat doordringen wat genocide is, dan kan ik alleen zwijgen van ontzetting en kom ik tot de conclusie dat het wat zijn massaliteit betreft de 'specialiteit' is van de vorige en ook van onze nog jonge eeuw. En even terloops: wie genocide ontkent, maakt zich er medeschuldig aan. Denk ik terug aan de tweeregelige alexandrijn van mysticus Angelus Silesius [*Dat je mensen niet liefhebt is terecht en goed – het is de mensheid die je in mensen liefhebben moet* - zie deel 1 - Red.], dan moet ik toch nog even kwijt dat ik er geen syllabe mystiek in kan ontdekken.

Vooruitgang

Ik had het over de mens die probeert zich een andere wereld te scheppen. Dan zijn het uiteraard wetenschap en technologie waarmee die wereld kan worden gecreëerd. Ik noem het een tegenschepping onder de naam vooruitgang. En zo op het eerste gezicht is daar inderdaad sprake van, gezien de enorme technologische veranderingen en verbeteringen die bezig zijn de samenleving om te turnen. Maar wat dat aangaat is er wel een probleem, want de ontwikkelingen gaan zo snel, dat de mens ze niet kan bijbenen. Zoals gezegd, cultuur is geen beschaving, mentaal loopt de mens een heel eind achter zijn vooruitgang aan. De inhaalslag wordt extra bemoeilijkt door de wetenschap die vrijwel in alle opzichten het sociale leven beïnvloedt en slechts rekening houdt met zichzelf. Ik denk hierbij aan Nietzsche die de wetenschap als "koud en droog"¹ karakteriseert. Uit zijn 'Oneigentijdse Beschouwingen' citeer ik dat de wetenschap "even nuttig is voor zichzelf als schadelijk voor haar dienaren, voorzover zij haar eigen karakter op dezen overdraagt en daardoor hun menselijkheid doet verstarren." Hier stel ik mij vooral diegenen voor ogen die door het onuitroeibare cartesiaanse virus zijn besmet en wier invloed op het maatschappelijk denken verstrekkender is dan we ons realiseren. Verder schrijft Nietzsche: "Zolang onder cultuur (c.q. beschaving) in wezen bevordering van de wetenschap wordt verstaan, laat zij de lijdende mens met onbarmhartige koelheid links liggen, omdat de wetenschap altijd alleen maar kennisproblemen ziet, en omdat het lijden binnen haar wereld eigenlijk iets onbegrijpelijk en onbegrijpelijk, dus op zijn hoogst weer een probleem is."

Wetenschap

Nietzsche had in zijn tijd al een voorgevoel van wat zich nu verontrustend lijkt te ontwikkelen. Toch is zijn zienswijze eenzijdig en zou het absurd zijn alle wetenschap over één kam te scheren. Zonder wetenschappelijke disciplines op vrijwel elk terrein, waar we niet zonder kunnen, zou onze huidige

samenleving ondenkbaar zijn. Maar Nietzsche heeft gelijk als hij zegt dat de wetenschap niet al te rooskleurige activiteiten ontplooit. Ik doel hier vooral op wetenschap in dienst van de industrie die voorbijziet aan de mens omwille van het economisch belang. Dit speelt een beslissende rol in het maatschappelijk leven, want de *homo consumens* wordt via de media opgejut door de nieuwste vindingen en als het ware gedwongen tot aankoop van allerlei zaken waarvan sommige al na een paar maanden door de allernieuwste methode of aanpassing zijn ingehaald. En nog erger: zaken die vaak fysiek en/of psychisch een pejoratieve invloed uitoefenen. Wetenschap en economie vormen in dit opzicht een hecht consumptiehuwelijk dat zorgt voor een eindeloze productie van goederen en zo de vaart van de 'vooruitgang' erin houdt. De multinationals decreteren en hebben de consument stevig in de houdgreep. Neem alleen maar als voorbeeld de cynisch opererende farmaceutische en chemische industrie. Ook de medische disciplines spelen deels een bedenkelijke rol. Enerzijds verlichten zij het menselijk lijden door opzienbarende vindingen; anderzijds zijn ze bezig met onderzoek en proefnemingen waardoor zij, om met Nietzsche te spreken, "hun menselijkheid doen verstarren".

De wetenschappen voorspellen ondertussen grandioze toekomstbeelden voor de 'mensheid', maar zijn zich er niet van bewust of zien eraan voorbij dat die mensheid geen geheel vormt, maar in 'mensheden' uiteenvalt waarvan de meeste niet in die toekomstbeelden passen, als ze er ooit aan te pas zouden komen. Ook de verschillen tussen mens en mens zijn levensgroot en niet in een eenheid te vatten. Maar in het brein van de wetenschap is de volmaakte mens al onderweg. Dan vraag ik me wel af, of al die stakkers en tobbers die op zijn minst driekwart van de wereldbevolking uitmaken, in de toekomst ook van die volmaaktheid zullen profiteren? En wat voor volmaaktheid moet ik mij voorstellen: een ideaalbeeld of een schrikbeeld?

Dieptepunt

Denkend aan de wereld waarin ik nu leef, lijkt het mij beter me voorlopig maar geen toekomstbeelden voor te stellen. Ik heb de indruk, en die heb ik niet alleen, dat de wereldomvattende crisis waarvan we getuige zijn, als we er al geen slachtoffer van worden, een angstwekkend dieptepunt in de wereldgeschiedenis vormt. Er heerst namelijk op twee fronten een verontrustende klimaatverandering. De eerste is de opwarming van de aarde, de tweede de opwarming van de wereldbevolking met gevaar voor oververhitting. De gevolgen laten zich dan niet (of niet meer) beschrijven. Een mensenleven is niets waard. Dat wordt meer gezegd, dus ook door mij. Niet door iedereen, want leven is heilig, zegt de vroomgelovige, het is een godsgeschenk. Maar dit geschenk pakt lelijk uit, god of geen god. Leven biedt geen zekerheid. Het trekt aan en stoot af. Je kan geluk hebben (wat de meesten niet krijgen), maar voor hoelang? Je kan proberen er het beste van te maken, zelf zin te geven aan het leven dat van nature zich van geen zin bewust is. En dat presteren sommigen, op welk gebied zij zich ook inzetten en hun leven zinvol proberen te maken. Maar wie of wat we ook zijn, allemaal zijn we onderworpen aan de wrede willekeur en spijlucht van het leven. Mensen, dieren, planten, dat 'godsgeschenk' smijt en rotzooit ermee. Het schept al vormend en misvormend,

¹ Friedrich Nietzsche (1844-1900) - Oneigentijdse beschouwingen – vertaling Thomas Grafdijk – Nietzsche Bibliotheek/Uitgeverij De Arbeiderspers Amsterdam 2e druk 2008

verniet en vernietigt, het grossiert in virussen en in de afschuwelijkste ziektes, niets en niemand ontziend, jong en oud, net zoals het uitkomt. En het mag in dit ene speciale geval echt een wonder heten dat het leven door aanhoudend mooi weer te spelen de mensen aan zich bindt en hen de dood laat vrezen. Maar bij het verdriet dat dag en nacht in volle omvang en oneindige verscheidenheid de aardbewoners treft, daar staat de rede machteloos en het verstand bij stil. En daar zal geen volmaakt mens verandering in brengen. Leven is lijden. En het ergst lijden de kinderen. Wat van dat alles de bedoeling is? Geen god die het weet.

Het wereldraadsel

Gesteld dat de wereld ten goede zou veranderen, dan gebeurt dit niet door technologische vooruitgang en milieuvriendelijke ontwikkelingen. "De materiële waarborg voor het bestaan van de mens in de huidige fase van onze beschaving is uitsluitend afhankelijk van de geestelijke en morele krachten van de menselijke natuur..." Deze uitspraak is van de Duitse filosoof Georg Picht.¹ Of deze krachten het zullen winnen mag evenzeer worden betwijfeld als gehoopt. We zijn in staat bepaalde natuurwetten in technische vormen ten nutte te maken, waarbij we ons tevens explosief vermeerderen en onze natuurlijke omgeving vernietigen. Volgens bioloog en zoöloog Joachim Illies² bevindt de mens zich vanuit biologisch en fylogenetisch standpunt in een toestand van hyperspecialisatie die tot uiting komt in zijn enorme veelzijdigheid. "Inderdaad is dit verschijnsel van veelvormigheid, die de biologie aan het eind van een tot stilstand gekomen evolutie moet verwachten, reeds thans bij de mens waarneembaar." Dit klinkt niet bemoedigend, maar het geeft wel te denken. Zal genetische manipulatie het werk van de evolutie voltooien? Dan is één ding alvast zeker: we hoeven niet op een mensheid van volmaakte mensen te rekenen. Intussen zijn we voorlopig nog als sociale dieren op elkaar aangewezen. We kunnen niet zonder de ander, maar zitten elkaar toch vreselijk in de weg. Ieder mens creëert als individueel verschijnsel en naarmate hij daartoe in staat is of in staat wordt gesteld, zijn leven vanuit zijn eigen chaos. Eeuw na eeuw vormen al die levens een chaotische wereld van uitersten. Uitersten van waanzin en arglist, wreedheid en onrecht, kleinzieligheid en haat, maar ook van onbegrijpelijke grootheid en liefde. Geen ander wezen is zo intens afschuwelijk, zo diepttragisch en zo hartveroverend. En sinds zijn menswording stelt het zich de vragen: waarvandaan...? waarheen...? waarvoor...? waarom...?

Al sinds de oudheid hebben filosofen geprobeerd er een antwoord op te vinden en ze zijn nog steeds onvermoeibaar op zoek. Maar van mij mogen zij zich die moeite nu wel besparen, want er is één filosoof geweest die op deze vragen

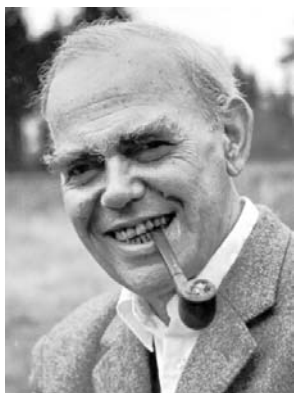
¹ Georg Picht (1913-1982) – citaat uit Grzimeks Het Leven der Dieren – Deel III Milieu/Blik in de toekomst – Uitgeverij Het Spectrum – Utrecht/Antwerpen 1975.

² Joachim Illies (1925-1982) citaat uit Grzimeks Het Leven der Dieren – Deel III Milieu/Blik in de toekomst.

al in de 19^e eeuw een afdoend antwoord heeft gegeven. Op zoek naar de oplossing van het wereldraadsel moet ook Schopenhauer erkennen dat hij niet weet wat hij ervan denken moet en ..."Daarom moet de ware, positieve oplossing van het raadsel van de wereld wel zo zijn dat het menselijke intellect volkomen onmachtig is die oplossing te vatten en te denken: zodat, zelfs als er een wezen van hogere orde zou komen die zich alle moeite zou getroosten om het ons bij te brengen, wij van diens onthullingen volstrekt niets zouden kunnen begrijpen."³

Dit is het enige juiste antwoord dat ons voorgoed inprent dat er geen antwoord is.

³ Schopenhauer – De Wereld als Wil en Voorstelling – Boek Een – Hst 17 – Over de metafysische behoefte van de mens – p.772.

Kraft und Stoff

(2, slot)

Een late kennismaking
met een invloedrijk boek

René van Elst

Het boek *Kraft und Stoff* van Ludwig Büchner (Darmstadt 1824-Darmstadt 1899) dateert van 1855 en was destijds een bestseller. Een Nederlandse vertaling, getiteld *Kracht en Stof*, bewerkt onder toezicht van J.G. ten Bokkel, werd in 1894 uitgegeven door de vereniging De Dageraad te Amsterdam en opgedragen aan haar erelid Prof. Dr. Ludwig Büchner ter gelegenheid van diens 70e verjaardag.

De arts Büchner toont in dit boek grote eruditie en soms - naast onjuiste of verouderde inzichten - op zijn tijd vooruitlopend inzicht in wetenschappelijke zaken. De kern van het verhaal is dat geestelijke krachten, die invloed zouden hebben op de stoffelijke wereld, een product van de menselijke verbeelding zijn. Dus de ziel bestaat niet en God evenmin. Dat heeft consequenties voor de ethiek!

We vervolgen hier onze verkenningstocht door Büchners boek.

Wonderen

Als er een scheppende kracht is, vraagt Büchner, waarom maakt die zich dan niet duidelijk kenbaar, bijvoorbeeld met een paar bewijsbare wonderen?

Meteen verwerpt hij, zoals te verwachten was, het geloof in wonderen. Hij spreekt over de stellige wetenschap dat de natuurkrachten en natuurwetten eeuwig en onvergankelijk zijn. De natuurwetenschap verdringt kinderlijk geloof en

bijgeloof. En: 'Met volle recht en met wetenschappelijke zekerheid kan men thans beweren dat er geene wonderen geschieden.' Zo draagt hij weer een element van geloof ten grave. Zowel natuurverschijnselen als menselijke lotgevallen zijn onderworpen aan de onveranderlijke natuurkrachten en aan blind werkende oorzaken, schrijft hij verder, 'wonderen bestaan slechts voor hem die de natuur niet voldoende heeft bestudeerd en wiens verbeelding sterker ontwikkeld is dan zijn verstand.'

Dat er geen wonderen zijn lijkt mij duidelijk – wel wonder(baar)lijke dingen – maar helaas onbewijsbaar. Büchner maakt zich er wat makkelijk vanaf.

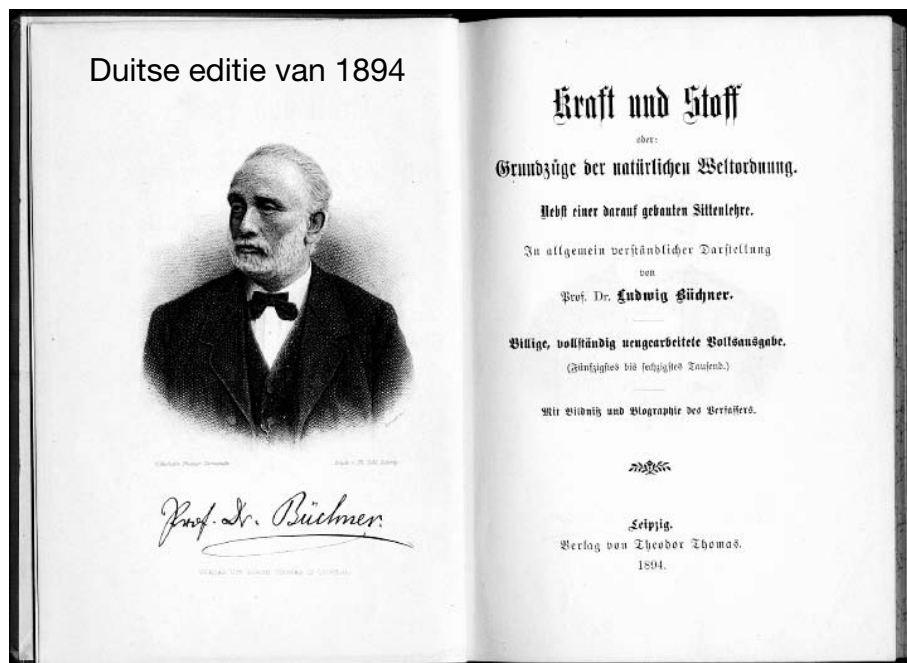
Teleologie

In het hoofdstuk *De Doelmatigheid* gaat Büchner in op de teleologie, de theïstische leer van de doelmatigheid in de natuur die als bewijs voor het bestaan van een schepper wordt aangevoerd. Hij schrijft dat de natuurwetenschap langs proefondervindelijke weg bewezen heeft dat alles in de natuur een noodzakelijk gevolg is van natuurlijke oorzaken en processen en hij geeft voorbeelden van dingen die doelmatig lijken maar gebreken vertonen (zoals het oog) en ontstaan moeten zijn in de strijd om het bestaan. Niet door toeval, maar door een – nog maar ten dele begrepen – complex van omstandigheden en oorzaken. Voorts wijst hij op alle narigheid in de vorm van kwaad en ziekten en rampen die ons treffen – hij noemt onder meer misgeboorten – die niet te verenigen zijn met het geloof in een goedertieren schepper. Alles wijst erop dat aarde en mens een tijdelijk bestaan hebben, dat niet past in hoogdravende beweringen over een werelddoel dat zich verwerkelijkt in de schepping van de mens.

De mens is net als alle andere wezens een natuurproduct. De paleontologische vondsten geven voldoende reden om het sprookje van de schepping van een kant en klare mens te verwerpen. De mens is niet voor de hemel geboren. 'Menschendienst in plaats van godsdienst, arbeid voor het welzijn der menschheid, in plaats van nuttelooze aanbidding van een zinleedig gewrocht der verbeelding, moet voortaan het motto der menschelijke ontwikkeling zijn.' (p. 122).

Wij en ons brein

De hersenen zijn de organen van het denken, willen en gevoelen, schrijft Büchner, die – zelf arts – veel aandacht wijdt aan de fysiologie en ontwikkeling en ontwikkelbaarheid van de menselijke hersenen, ook in vergelijking met andere organismen. Aardig om te vermelden is dat hij aanneemt, op grond van bevindingen van de Franse

antropoloog en hersenonderzoeker ◀ Paul Broca, dat 'zij die tot eene hoogere klasse behooren, en dus in het algemeen meer geestelijke arbeid verrichten, grotere hersenen hebben dan de lagere standen, die slechts lichamelijken arbeid verrichten.' (p. 130/131) Hogere klassen en stedelingen hebben ook grotere schedels dan lagere klassen en plattelanders, vermeldt hij. Zou het waar zijn? Afgezien hiervan voert hij zinnige argumenten aan voor een direct verband tussen hersenen en 'ziel', zoals dat bijvoorbeeld blijkt uit verlies van functies of karakterverandering bij beschadiging van hersendelen of de effecten van bedwelmende middelen. Als de ziel een zelfstandig en onstoffelijk bestaan had, zou ze zich daar niets van aantrekken. Natuurlijk zou een ziel-gelovige meteen opmerken, dat hiermee net zo goed aangetoond kan zijn dat in zulke gevallen de communicatie tussen ziel en lichaam verstoord is; Büchner stelt daartegenover de voor de hand liggende vraag hoe een onstoffelijke ziel met de stof in verbinding zou kunnen komen.

Vervolgens verdedigt hij het materialistische standpunt in hoofdstukken over het denken en het bewustzijn; van dat laatste zegt hij dat in essentie niets anders is dan een werking van hersendelen met de zintuiglijke indrukken en met de verzameling van indrukken die in het geheugen zijn achtergebleven; een zetel van het bewustzijn is in de hersenen niet aan te wijzen. Büchner spreekt nog niet over informatieverwerking etc., maar zit op het goede spoor. Hij weerlegt vervolgens allerlei ideeën over waar de ziel zou kunnen huizen en bekritiseert zaken als spiritisme, telepathie en helderziendheid, evenals denkbeelden over een persoonlijk voortbestaan na de dood.

Dieren

Een aardig hoofdstuk betreft de 'ziel der dieren'. Büchner bedoelt hiermee niet de door hem verworpen onstoffelijke ziel maar de geestelijke vermogens. Hij ziet die 'ziel' niet als kwalitatief anders dan die van mensen,

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, opgeleid als socioloog en (deels) jurist, hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker en donateur van Skepsis.

alleen als kwantitatief anders. Hij noemt tal van voorbeelden van diergedrag en dierlijke eigenschappen die vergelijkbaar zijn met die van mensen. Hij antropomorfiseert het dier daarbij wel wat ongeremd; hij kent het dier ook bijv. plichtsbef en trots en kunstliefde toe. Het verschil is in zijn ogen gradueel: het dier wordt meer door instinct en de mens meer door verstand en overleg gedreven. Hij stelt hierbij vast dat de grens tussen instinct en verstand heel vaag is. Hier zien wij een voorbeeld van genuanceerd denken bij Büchner, die op andere punten nog wel eens in tegenstellingen wil denken. Wat hij met zijn betoog in dit hoofdstuk wil, is duidelijk maken dat 'de trapsgewijze overgang van het dier tot den mensch' niet meer ontkend kan worden, dus dat de mens niet kant en klaar geschapen is.

Ethiek

Büchner verwerpt het denkbeeld dat esthetische, morele en bovennatuurlijke begrippen, zoals het godsbegrip, door een bovennatuurlijke hand in de mens worden geplant. Als die aangeboren zouden zijn, zouden ze immers overal en altijd gelijk moeten zijn, terwijl het duidelijk is dat er geen uniform geloof en geen algemeen geldende maatstaven zijn en dat alle gevoelens en denkwijzen ter zake op natuurlijke wijze zijn ontstaan. Het geweten is de uitdrukking van het maatschappelijk instinct; zonder dat zou samenleven onmogelijk zijn. Ook hier loopt Büchner op modern denken vooruit, zonder nog de moderne terminologie ter beschikking te hebben.

In connectie met het godsbegrip besteedt Büchner aandacht aan onlogische elementen in het (christelijk) geloof, zoals de verlossing, die God ook wel zonder Christus had kunnen regelen, en het bestaan van het kwaad, wat niet te rijmen valt met Gods goedheid en almacht. Hij wijst er naar het voorbeeld van Feuerbach► op dat alle godsvoorstellingen antropomorfismen zijn, tenzij men, zoals Spinoza, geen onderscheid maakt tussen God en wereld. Daarmee, zegt Büchner, 'staan wij weder op het standpunt van de materialistische wijsbegeerte, namelijk bij de stelling, dat de geheele wereld slechts beheerscht wordt door de onvernietigbare en alomtegenwoordige kracht en stof.' (p. 176/177)

We zijn hierboven, sprekend over morele begrippen en geweten, op het terrein van de ethiek gekomen, de zedeleer (gespeld zoals in het boek). Büchner laat de zedeleer steunen op de grondtrekken van de natuurlijke wereldorde, zoals de subtitel van het boek aangeeft. Natuurlijk kan hij er niet omheen eerst de vrije wil aan de orde te stellen.

Vrije wil en misdaad

Zelf ben ik van mening dat 'vrije wil' eigenlijk een wanbegrip is; probeer maar eens uit te leggen wat *vrij* is en vervolgens wat *willen* is, dan moet je wel begrijpen dat 'vrije wil' nooit een betekenis kan hebben waar iedereen het over eens is. Wat Büchner er over zegt is: alles wat de mens voelt, wil, doet en

denkt, berust op de natuurwetten. Er is een nauw verband tussen wat de mens wil en de omstandigheden buiten hem. Voor volstrekte willekeur is maar weinig ruimte. De mens meent vrij te zijn in zijn wil, maar de oorzaak van die wil ligt niet alleen in hemzelf. Statistisch onderzoek laat opvallende regelmatigheden in het menselijk gedrag zien, bijv. waar het gaat om zelfmoorden. De belangrijkste invloeden op het gedrag zijn de 'individuele organisatie van elk mensch' (eigenaardigheden, neigingen, karaktertrekken), opvoeding, beschaving en voorbeeld en de uitwendige levensomstandigheden. Individuen handelen in de regel zoals hun innerlijke aandrift voorschrijft; andere invloeden, ook godsdienstige, blijven vaak op de achtergrond. Een ongelukkige helpen doen we meestal niet omdat de zedeleer het voorschrijft, maar uit medelijden of omdat we ons in gedachten verplaatsen in zijn geval en omdat we hopen of verwachten dat wat wij doen aan ons gedaan zal worden. Ons geestelijk bestaan is het product van talloze factoren. De mens is vrij voorzover zijn verstand hem veroorlooft de doelmatigste van verschillende handelwijzen te kiezen en voorzover dat verstand overwicht heeft op aanleg en aandrift. Misdadigers zouden eerder moeten worden beschouwd als ongelukkigen, omdat de meeste misdaden hun

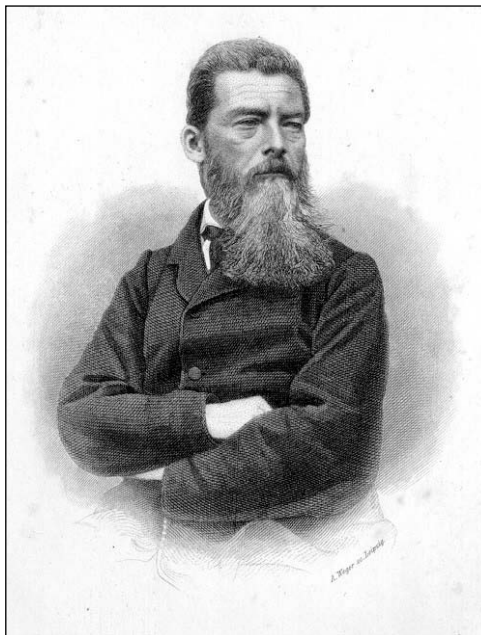
oorsprong vinden in hartstocht, onkunde, onontwikkeld denkvermogen, gebrekkige opvoeding, armoede, slecht gezelschap en slecht voorbeeld, geërfde aanleg enz.. Büchner vertolkt hier een progressief standpunt, maar je kunt je afvragen of het helemaal om de goede redenen is, omdat hij zich ook beroept op opvattingen van geleerden uit zijn tijd die misdaad en krankzinnigheid min of meer op één lijn stelden en zelfs 'misdadigertypen' onderscheidde (zoals Lombroso).

Zedeleer

En dan, tenslotte, de zedeleer. Als er geen God is, wat betekenen dan de begrippen deugd en ondeugd? Vervallen we dan niet tot een strijd van allen tegen allen? Büchner voelt zich eigenlijk niet verplicht zulke vragen te beantwoorden.

Als zijn materialistische wereldorde de waarheid is, als de mens van onkunde en bijgeloof bevrijd kan worden, dan moeten de consequenties daarvan aanvaard worden. Waarheid en wetenschap hebben de mensheid per saldo steeds goeds gebracht. De auteur wil niettemin aantonen dat een niet-theïstische moraal mogelijk is en nog beter is ook.

De zedelijke neigingen zijn grotendeels geworteld in het menselijk wezen. Als moraal zou samenhangen met godsdienst, zou dat moeten blijken uit een hoog niveau van zedelijkheid in tijden van sterk godsdienstig leven, maar juist in naam van de godsdienst zijn de grootste wrede daden gepleegd. In landen waar de kerk veel invloed heeft, is het met de zedelijkheid slechter gesteld dan in landen waar verlichting en ongeloof meer zijn doorgedrongen. Ongeloof betekent niet hetzelfde als slecht gedrag of onzedelijkheid; voorbeelden te over. Als moraal door een godheid bij alle mensen was ingeplant, zouden allerlei maatschappelijke

straffen en beloningen overbodig zijn.

De zedeleeer is een uitvloeisel van menselijke kennis en ondervinding; ons 'zedelijk gevoel' is ontstaan in het samenleven met onze natuurgelijken; iets soortgelijks vindt men in de dierenwereld. Het noodzakelijk samenleven met anderen legt de mens plichten van wederkerigheid op, die zich in de loop van de tijd ontwikkelen tot vaste grondslagen van de moraal. De zedeleeer is niet ontstaan uit de godsdienst; die incorporeerde bestaande zeden als bindende voorschriften. Het christendom geeft echter ook voorschriften die volledig tegen de menselijke natuur indruisen en bij consequente doorvoering de maatschappij zouden doen instorten. Daarbij komt dat het de mensen angst en vrees aanjaagt. Zulk geloof is niet de bron van goed gedrag. Het is de plicht van elk mens 'zodanig te handelen als voor de gezamenlijke maatschappij, volgens de algemeen erkende wetten en regelen der gemeenschap, het beste is.' Büchner meent dat de wet van de erfelijkheid een positief effect zal hebben: het leven onder geordende omstandigheden moet leiden tot nakomelingen met een zekere aanleg voor het behoud daarvan. Hoe de selectie op deze eigenschap dan zou plaatsvinden, daar gaat hij aan voorbij.

Richtsnoer

In plaats van godsdienstig gehuichel moet de wetenschap heersen; de zedeleeer moet gebaseerd zijn op de natuur der dingen, aldus Büchner op p. 216, en kan slechts steunen op wederkerigheid. Derhalve is het beste richtsnoer nog steeds: 'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet' en, in meer positieve zin: 'Gedraag u tegenover anderen, zoals u zou willen dat zij zich tegenover u gedragen.'¹ In plaats van de oude regel 'Doe wat gij moet' stelt de moderne zedeleeer 'Doe wat gij kunt.' De zedeleeer formuleert hij samenvattend als de 'wet der wederkerige waardeering van het recht van elk mensch, ter verzekering van het algemeen geluk der mensen.' (p. 218) Alles wat deze waardering en dit geluk bevordert is goed; alles wat er tegenin gaat is slecht. Zondaars zijn in deze optiek degenen die zich bevoordelen ten koste van anderen die met hen gelijke rechten hebben. Wel kan een zekere mate van egoïsme of zorg voor het eigen welzijn – toch onze belangrijkste drijfveer – ook een positief effect op de gemeenschap hebben. Het komt er op aan de zelfzucht binnen de perken te houden. De maatschappij moet zijn ingericht op het geluk van alle leden en het welzijn van de een mag niet gegrond zijn op het ongeluk van de ander. Büchner verwacht dan bij verdere maatschappelijke vooruitgang een toenemend besef van morele plichten en verzachting van de strafwetten.

Slotbeschouwing

In een slotbeschouwing geeft Büchner enige bespiegelingen over het filosofisch denken onder invloed van de ontwikkelingen in de wetenschap in zijn tijd. Hij vermeldt onder meer hoe metafysici reageren op wetenschappelijke bevindingen, namelijk dat de waarneming door de zintuigen slechts een persoonlijke indruk zou zijn, waarbij het 'absolute' verborgen zou blijven zodat wij eigenlijk niets zouden weten of kunnen begrijpen. Hij ziet het als een vrees voor het onbekende, die de mens zal blijven beheersen tot de zon der wetenschap overal genoeg licht verspreid zal hebben.

Indruk

Zoals gezegd is dit geen recensie. Maar dat ik als lezer een samenvattende indruk geef lijkt me toch wel op zijn plaats. Het is duidelijk geen natuurkundeboek, maar een pamflet tegen het geloof, waarin Büchner, goed op de hoogte van de wetenschap van zijn tijd, alles uit de kast haalt om een louter atheïstisch en materialistisch wereldbeeld te onderbouwen. Het succes van het boek kan beschouwd worden als een aanwijzing dat hij daarin geslaagd is. Wij van 2017 zien denkbeelden, ook op sociaal gebied, die voor die tijd modern of zelfs progressief te noemen zijn en waar men ook nu nog mee kan aankomen; ook zien we naast genuanceerde uitspraken stellingen die te stellig zijn en/of te kort door de bocht gaan (bijv. in de trant van 'de wetenschap heeft onomstotelijk bewezen dat...'), alsmede vooroordelen waar men nu echt niet meer mee kan aankomen. En we zien veel argumenten tegen het geloof, die nog steeds hout snijden. Opmerkelijk is het deel over de vrije wil, maar meer nog het deel over de (herkomst van) de zedeleeer. Een interessant boek, alleen al omdat het veel opzien baarde. Is het filosofisch zwak? Ach, een nieuwe Kant is in Büchner natuurlijk niet opgestaan... Is het prekerig? Eigenlijk wel, zo hier en daar, maar het verkondigen van een uitgesproken mening kan – zeker op andersdenkenden – toch al gauw een prekerige indruk maken.

¹ Floris van den Berg heeft erop gewezen (zie DV 2017-06 p. 4) dat deze positieve versie ook ongewenst gedrag zou kunnen 'legitimeren', bijvoorbeeld als je zou willen dat X seks met jou heeft en je je dan aan X opdringt. Daar kun je tegenover stellen dat de negatieve versie bedoeld is om steeds van kracht te blijven; de positieve versie is dan een (altruïstische) aanvulling op de negatieve, geen alternatief daarvoor.

Humanisme en spiritualiteit

In de Vrijdenkers 2017-04 en -05 kon u een aankondiging vinden van het afscheid van Prof. Dr. Peter Derkx van de Universiteit voor Humanistiek op 30 juni 2017.

De tekst van zijn afscheidscollege *Het blijft mensenwerk. Een humanistische visie op spirituele dimensies van goed ouder worden* is nu als pdf-bestand te vinden op dit webadres:

http://www.uvh.nl/uvh.nl/up/ZgifklsjqlJ_Derkx_Humanisme_spiritualiteit_en_goed_ouder_worden_30juni_2017.pdf

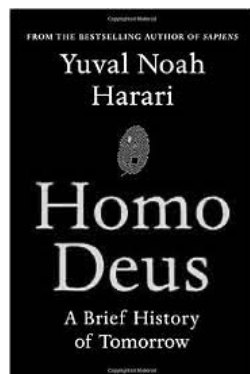
Yuval Noah Harari – *Homo Deus*

Thomas Rap, 409 pagina's

Enno Nuy

In Sapiens schetste de Israëlische historicus Yuval Noah Harari de ontstaansgeschiedenis van homo sapiens en diens invloed op zijn omgeving. Via de landbouw- en industriële revolutie evolueerde de menselijke soort tot een wezen dat door technologische ontwikkeling zijn eigen evolutie ter hand neemt. We hebben kunstmatige intelligentie, biotechnische cyborgs en genetic engineering ontwikkeld. De mens heeft de plaats van de scheppende god ingenomen. Na deze blik achterwaarts kijkt Harari in Homo Deus naar onze toekomst. Wat staat ons te wachten?

In het hoofdstuk *De nieuwe menselijke agenda* passeert een groot aantal thema's de revue: er sterven nu meer mensen aan teveel dan aan te weinig lichaamsgewicht en de wet van de jungle en de wet van Tsjechov (een in de eerste akte van een toneelstuk geïntroduceerd pistool wordt onvermijdelijk in de derde akte afgevuurd) zijn bedwongen door de afschrikking van nucleair wapentuig. We hebben weliswaar terrorisme maar dat is in feite pure show en onze reactie daarop is doorgaans een veel grotere bedreiging voor onze veiligheid dan de terroristen zelf.

We willen de dood overwinnen en gelukkig worden. Met John Stuart Mill menen we dat geluk bestaat uit genot en de afwezigheid van pijn. Maar hoe je dat ook zou willen definiëren, geluk ervaren we in ons lichaam, geluk is uiteindelijk biochemie.

Tegelijkertijd streven we naar steeds meer kennis, maar kennis die geen gedragsveranderingen veroorzaakt is in zekere zin nutteloos. En kennis die wel tot gedragsverandering leidt, wordt al snel irrelevant. En laten we ons vooral realiseren dat de gewelddadige mens geen recent fenomeen is. Al voordat de mens zijn eerste tarwevelen inzaaide roeide hij alle andere mensensoorten op aarde uit, evenals 90 procent van de grote zoogdieren van Amerika en 50 procent van alle grote landdieren op onze planeet.

In het hoofdstuk *Het antropoceen* schetst Harari vervolgens hoe wij mensen uiteindelijk ook en vooral algoritmen zijn die via een aantal stappen besluiten tot actie over te gaan. Wij doen dat door tussenkomst van sensaties, emoties, angsten en verlangens. En er is één kernemotie die alle zoogdieren kennen: de band tussen moeder en kind. De mens lijkt die emotie alleen voor zichzelf te willen reserveren en bekommert zich in de vlees- en zuivelindustrie niet om het welzijn van de dieren die geproduceerd worden voor voedsel. Niet-menselijke organismen hebben geen intrinsieke waarde; ze bestaan (kennelijk) uitsluitend voor ons gebruik.

Maar stel nu eens dat er computerprogramma's komen met een bovenmenselijke intelligentie, moeten we die syste-

men dan hoger aanslaan dan onszelf? En zou het acceptabel zijn als die nieuwe organismen de menselijke soort zouden exploiteren en zelfs doden? Als zo'n intelligentie dat nooit zou mogen, hoe oppermachtig en superieur ze ook is, waarom is het dan wel ethisch aanvaardbaar als mensen varkens exploiteren en doden? Dit is natuurlijk het meest krachtige argument tegen de bio-industrie en het tegen het eten van vlees.

Het geloof dat mensen een eeuwige ziel bezitten en dieren alleen een vergankelijk lichaam hebben is een van de belangrijkste pijlers van ons juridische, politieke en economische systeem. Maar dat is wel een zelf bedachte constructie terwijl wij tot op de dag van vandaag niet weten of begrijpen wat 'geest' en 'bewustzijn' nu precies zijn. Wetenschappers weten niet hoe een verzameling elektrische hersensignalen subjectieve gevoelens kan opwekken. Ze weten zelfs niet wat het evolutionaire voordeel van zoiets zou kunnen zijn. En dat is de grootste lacune in onze kennis van het leven. Terwijl onze geest steeds overblijft te worden naarmate we ons brein beter leren kennen. En laten we vooral niet denken dat we ons met onze ziel, geest of bewustzijn definitief onderscheiden van niet-menselijke dieren.

In 2012 heeft een grote groep internationale wetenschappers *The Cambridge Declaration on Consciousness* opgesteld en zij komen tot de volgende vaststelling: "*De afwezigheid van een neocortex schijnt niet uit te sluiten dat een organisme affectieve toestanden ervaart. Convergent bewijsmateriaal wijst erop dat niet-menselijke dieren de neuroanatomische, neurochemische en neurofysiologische aanleg [substrates] hebben voor toestanden van bewustzijn alsmede het vermogen om doelgerichte gedragswijzen te vertonen. Er is derhalve bewijs voor dat mensen niet uniek zijn wat betreft het bezit van de neurologische aanleg die bewustzijn genereert. Niet-menselijke dieren, met inbegrip van alle zoogdieren en vogels, en veel andere wezens, met inbegrip van octopussen, beschikken eveneens over deze neurologische aanleg.*"

Ofschoon van vrijwel alle diersoorten bekend is dat ze samenwerken, is sapiens daarin het meest succesvol omdat sapiens flexibel kan samenwerken met talloze aantallen vreemden, terwijl de samenwerking tussen dieren is gebaseerd op persoonlijke banden. En sapiens kan in grote groepen samenwerken omdat deze imaginaire ordes delen. Dieren kennen zulke narratieven niet. Zij kunnen ons niet aan, niet omdat ze geen ziel of geest zouden bezitten maar omdat het hen aan de nodige verbeelding ontbreekt, aldus Harari.

Taal, schrift en getallenleer hebben mensen in staat gesteld om complete samenlevingen op een algoritmische manier op te bouwen en zodoende systemen te doen functio-

Enno Nuy (Aerd, 1950) is ondernemer en oudhoofd-redacteur van De Vrijdenker.

neren volgens vaste protocollen, gebaseerd op samenwerking tussen talloze individuen op zeer grote schaal.

Vervolgens gaat Harari uitgebreid in op de humanistische revolutie en hij stelt vast dat het liberale humanisme het pleit in haar voordeel lijkt te hebben beslecht ten nadele van het socialistisch en evolutionair humanisme. Maar ook dit humanisme lijkt geen lang leven beschoren nu biotechnologie en algoritmen de nieuwe allesbepalende technologieën zijn geworden. En in deze wereld van nieuwe technologie heeft klassieke religie weinig of niets te bieden. Kijk eens naar de islam. Die heeft de industriële revolutie nog niet eens omarmd. Toch ziet de radicale islam zichzelf graag als een anker van zekerheid in een wereld vol technologische en economische stormen, maar om door een storm te navigeren heb je een kaart en een roer nodig, niet alleen een anker.

Vervolgens veegt Harari de vloer aan met het concept van de vrije wil en ons begrip 'vrijheid'. De vrije wil bestaat alleen in fantasieverhalen, we denken dat we vrij zijn omdat we handelen op basis van onze verlangens. Maar we hebben geen flauw idee waar onze verlangens vandaan komen. Die liberale vrije wil is net zo'n mythe als het ondeelbare authentieke zelf.

De ontwikkelingen die zich heden ten dage aandienen lijken erop te wijzen dat mensen hun economische en militaire nut zullen verliezen, dat het systeem mensen op collectief niveau nog wel waardevol vindt, maar unieke individuen niet en dat er uiteindelijk een nieuwe elite van sommige unieke individuen ontstaat, waarbij het vrijwel zeker om geupgrade supermensen zal gaan!

Harari poneert een aantal prikkelende stellingen om zijn betoog verder te onderbouwen. Hij stelt dat het idee dat mensen altijd een uniek vermogen zullen hebben dat niet-bewuste algoritmen nooit kunnen verwerven, ijdele hoop is. Anders gezegd: intelligentie is verplicht, bewustzijn facultatief. En als algoritmen mensen van de banenmarkt verdrijven, raken rijkdom en macht mogelijk steeds meer geconcentreerd in handen van een kleine elite die de almachtige algoritmen beheerst, wat – naar Piketty – een ongekennde sociale en politieke ongelijkheid zou veroorzaken. Wie goed om zich heen kijkt ziet dat dit spookbeeld nu al werkelijkheid aan het worden is. Kijk naar de onvoorstelbare macht en invloed van Apple, Microsoft, Google, Amazon en Facebook. Zij hebben de belangrijkste algoritmes van dit tijdsgewricht!

Wij veronderstellen nog steeds dat we een individu zijn, een ondeelbaar authentiek zelf; en we denken dat dat authentieke zelf volkomen vrij is en dus kan alleen ik dingen over mijzelf weten die niemand anders te weten kan komen. Maar de biowetenschappen kijken heel anders naar ons: organismen zijn algoritmen en mensen zijn geen individuen maar dividuen en de algoritmen waaruit een mens bestaat zijn niet vrij en een extern algoritme kan mij in theorie veel beter kennen dan ik mezelf ooit al kennen. Uit onderzoek naar Facebook-likes is gebleken dat als je toevallig driehonderd keer op 'vind ik leuk' hebt geklikt op Facebook, het Facebookalgoritme je meningen en wensen beter kan inschatten dan je eigen man of vrouw! En, voegt Harari hier aan toe, zodra Google, Facebook en andere algoritmen alwetende orakels zijn gewor-

den, kunnen ze best eens evolueren tot handelende instanties en uiteindelijk zelfs tot heersers. En waar we miljoenen jaren verbeterde chimpansees waren, worden we in de toekomst misschien wel bovenmaatse mieren.

We leven nu in het tijdperk van het technohumanisme, geëvolueerd uit de klassieke homo sapiens ▲ en de homo deus, die genetische engineering beheerst en kunstmatige intelligentie en cyborgs wist te ontwikkelen. Het dataïsme gaat nog een stuk verder en verklaart dat het universum bestaat uit datastromen en dat de waarde van elk fenomeen en elke entiteit wordt bepaald door de bijdrage daarvan aan de dataverwerking. Harari: hier worden Darwin en Turing als het ware samengevoegd, vanuit de gedachte dat biochemische en elektronische algoritmen onderhevig zijn aan dezelfde wiskundige wetten. Dataïsten geven de voorkeur aan big data en computeralgoritmen boven menselijke kennis en wijsheid. Het dataïsme dreigt met *Homo Sapiens* te doen wat *Homo Sapiens* heeft gedaan met alle andere dieren.

Harari bezondigt zich hier bepaald niet aan doemdenken; in belangrijke mate wordt zijn toekomstbeeld vandaag de dag al ingevuld, inderdaad op basis van big data en algoritmen. En hij dwingt ons na te denken, goed na te denken. Want als organismen definitief worden gezien als algoritmen en als intelligentie wordt losgekoppeld van bewustzijn dan zullen niet-bewuste maar hyperintelligente algoritmen ons spoedig beter kennen dan wij onszelf kennen. Is dit de toekomst zoals wij die voor onszelf in het verschiet willen zien? Is intelligentie waardevoller of belangrijker dan bewustzijn? En zijn wij echt alleen maar algoritmen? En willen wij leven in een wereld waarin hyperintelligente algoritmen ons beter kennen dan wijzelf?

Wederom een voortreffelijk en vooral urgent boek van deze Yuval Noah Harari. ► Dit zijn de vraagstukken waarvoor wij staan. De wijze waarop Harari deze materie voor ons ontwaart en analyseert is buitengewoon verhelderend. Door ons stap voor stap te laten zien hoe we ons hebben ontwikkeld vanuit *Homo Sapiens*, waarom we op belangrijke momenten in onze geschiedenis, al dan niet daartoe gedwongen, bepaalde keuzes hebben gemaakt en door ons te laten zien hoe technologie en wetenschap ons bestaan zijn gaan beïnvloeden en beheersen, maakt hij inzichtelijk en begrijpelijk dat we zijn wie we zijn en staan waar we staan. Ja, onze wereld is ongekennd complex geworden maar in plaats van een anker van zekerheid te zoeken, doen we er beter aan de werkelijkheid onder ogen te zien en weldoordacht de toekomst tegemoet te treden. Dat vraagt om moed en visie, om menselijke ethiek en werkelijkheidsbesef maar ook om vermetelheid, om het afleggen van vooroordelen. Dit is geen tijd voor struisvogels of terroristen. Zij voeren per definitie een achterhoedegevecht. Laten we vooruit kijken!

Zelf en wereld volgens Montaigne (2)

Een gelovige scepticus en wonderen

Sicco Polders

Montaigne lezen is niet altijd gemakkelijk. Voortdurend veranderde hij zijn tekst en voegde nieuwe passages in, met weinig oog voor de samenhang. Mede daardoor is hij soms moeilijk te volgen, ondanks zijn heldere stijl. Sommige essays zijn structuurloos en de tekst fladdert, gelijk zijn gedachten, alle kanten uit. Hij is als een schipbreukeling in een onstuimige zee, onwetend over waar en wanneer hij aanspoelt. Dit is inherent aan zijn zoektocht naar zichzelf die gepaard gaat met veel twijfel en verandering van ideeën. Zijn teksten zijn verre van dogmatisch en dat laat ruimte voor de lezer om zelf te denken en te oordelen. Bovendien schrijft hij als een vriend, op wie het moeilijk kwaad worden is. Het is aangenaam vertoeven in zijn gezelschap: een erudiet en bescheiden mens, bereid de ander aan te horen en mild van oordeel.

Het verfoeilijke atheïsme

Of toch niet altijd? Montaigne had de *Theologia Naturalis*¹ van de Catalaanse theoloog Raymond Sebond vertaald. Sebond wilde aantonen dat het katholieke geloof op rationele gronden aanvaard moest worden. Montaigne was onder de indruk van het boek van Sebond. In zijn beroemde essay *Apologie voor Raymond Sebond* noemt hij de poging van Sebond gedurfd en moedig. Niet omdat hij het met hem eens is – Montaigne vindt het geloof geen zaak van argumentatie en pleit voor een pure geloofsbelijdenis op basis van vertrouwen, niet op basis van het menselijke verstand dat immers altijd tekort schiet – maar omdat het boek van Sebond vol “godsvrucht” was en de ideeën bestreed van het “verfoeilijk atheïsme”.² Dat atheïsme is volgens Montaigne ▼ een wangedrocht waar geen zinnig mens, ondanks onze onbeschaamde bandeloze geest, in kan geloven tenzij men een grote dwaas is. Een atheïst is een opportunist die het atheïsme slechts in naam belijdt, zeker niet in daden: “Geef u hun met uw zwaard

een flinke steek in de borst, dan zullen ze niet nalaten hun handen te vouwen en ten hemel op te heffen.”³

Daarnaast is het atheïsme volgens Montaigne niet conform de menselijke natuur. Hiermee impliceert hij twee dingen: dat het belijden van een religie behoort tot de essentie van de menselijke natuur en dat wat behoort tot de menselijke natuur goed is. Over het eerste valt te discussiëren, maar stel dat de mens van nature aanleg heeft voor religie (bijvoorbeeld dat het vermogen tot geloven is vastgelegd in ons DNA), stel dat Montaigne gelijk heeft en dat het menselijke verlangen naar het hogere, het mystieke even oud is als de mensheid zelf, dan betekent dat nog niet dat het geloof goed is omdat het eeuwenoud is.

De Schotse filosoof David Hume (1711-1776) weerlegde deze naturalistische drogreden. Hij beschreef in zijn *A Treatise of Human Nature*⁴ dat we nooit mogen redeneren van ‘zijn’ naar ‘behoren te zijn’. Dat iets natuurlijk *is* (zoals onze neiging tot geloof, of tot vreemdgaan, of tot geweld) betekent niet dat we het *behoren* te doen. Feiten van de werkelijkheid zijn geen morele waarden. Trouwens, uitgerekend Hume zal op zijn sterfbed blijven volharden in zijn ongeloof. James Boswell, Humes vriend en latere biograaf, was ervan overtuigd dat een goed mens geen atheïst kon zijn en probeerde Hume te bekeren tot het heil van het christendom. Maar tot aan zijn laatste adem weigert deze elke religieuze troost en weerstaat daarmee Montaignes ‘zwaard’.

Tegenstrijdig gedachtegoed

Eenzijds pleit hij voor een sceptische levensvisie die gebiedt het oordeel op te schorten. Zo is hij er rotsvast van overtuigd dat God bestaat en noemt hij kennis verkregen door het verstand, zonder goddelijke genade, waardeloos. Hij zet zelfs vraagtekens bij het handelen van Socrates: “Zoals de deugdzame daden van Socrates en Cato⁵ ijdel en nutteloos blijven [...] zo is het ook met onze ideeën en redeneringen: zij hebben een soort lichaam, maar het is een vormeloze massa, zonder

Sicco Polders (1966) is filosoof. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche.

De tekst maakt onderdeel uit van de te verschijnen bundel 'Met Montaigne in het achterhoofd'.

¹ In 1569 gepubliceerd door Montaigne.

² Montaigne, *Essays*, vert. Frank de Graaff, Uitg. Boom (in de volgende noten aangeduid met **ME**); Amsterdam, 2001, p. 509.

³ ME p. 517.

⁴ Hume, D., *Traktaat over de menselijke natuur*, Uitg. Boom; Amsterdam, 2007.

⁵ Marcus Porcius Cato Uticensis minor (95-46 v.o.j.) die belegerd door Caesarianen in Utica een einde aan zijn leven maakte na eerst nog even Plato's boek over de ziel te hebben gelezen. Naast Seneca geldt hij als de Romeinse filosofische martelaar (noot van de redactie).

gestalte en zonder licht, als het geloof en de genade van God er niet bij komen.”¹

Maar tegelijkertijd wil Montaigne als een scepticus alles aandachtig en kritisch bekijken alvorens te oordelen. Een ware scepticus onthoudt zich zelfs altijd van een oordeel opdat hij zijn doel – de onverstoortbaarheid van de ziel (*ataraxia*) – naderbij komt. Als voorbeeld van deze onverstoortbaarheid geeft Montaigne een anekdote over de eerste scepticus Pyrrho van Elis (360-275 vChr.). Wanneer Pyrrho op zee wordt overvallen door een zware storm, kalmeert hij zijn doods-bange metgezellen door ze te wijzen op het meegenomen varken dat de storm “...zonder angst gadesloeg.”² Verderop schrijft Montaigne: “Wie naar iets op zoek is, zal daarbij een punt bereiken waarop hij zegt dat hij het gevonden heeft, of dat het niet te vinden is, of dat hij nog op zoek is. De gehele filosofie is in deze drie categorieën te verdelen.”³ Een tekst haast letterlijk overgenomen van Sextus Empiricus, een van de bekendste sceptici die *Hoofdpijnen van het pyrrhonisme* als volgt begint: “Met mensen die iets zoeken, gebeurt normaal gesproken het volgende: of ze vinden wat ze zoeken, of ze zeggen dat ze het niet hebben gevonden en bekennen dat het onvindbaar is, of ze blijven zoeken.”⁴

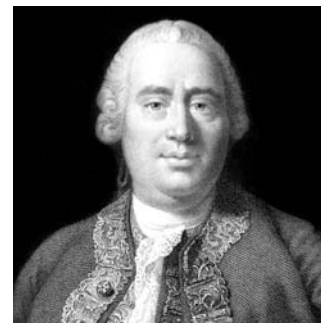
Montaigne waardeert de sceptici, die nog op zoek zijn naar de waarheid. Hij deelt hun mening “...dat degenen die haar gevonden menen te hebben, zich grenzeloos vergissen.”⁵ Hij onderschrijft het credo van de Pyrrhonisten: “Alles doen wankelen, betwijfelen en onderzoeken; nergens zeker van zijn, nergens voor instaan.”⁶ Hij draagt een penning met zich mee, met daarop het motto ‘*Que sçay-je?*’⁷ en de houten balken in zijn studeerkamer laat hij beschilderen met uitspraken van beroemde sceptici. Montaigne stelt zelfs: “Er is geen door mensen bedachte theorie die zoveel waarschijnlijkheid heeft en zo veel nut als het Pyrrhonisme.”⁸

Geloven is geen kennis

Valt dit alles te verenigen met zijn onwankelbare geloof in God, met zijn aversie tegen atheïsten, zelfs tegen een ieder die zijn oordeel betreffende God uitstelt en niet zijn idee onderschrijft van “...de superioriteit van onze godsdienst.”⁹ Voor Montaigne wel. Zijn geloof kan samengaan met een sceptische levensvisie omdat hij een onderscheid maakt tussen kennis, behorend tot het domein van het weten en de wetenschap, en het geloof, dat van een geheel andere orde is. Een ware gelovige heeft inzicht in het bestaan van God, vertrouwt hem en gehoorzaamt hem dientengevolge. Hoe meer een mens zich ervan bewust is niets te weten, zich bewust is van zijn natuurlijke zwakheid, hoe meer hij in staat is “...om de goddelijke kennis in zich op te nemen die zijn eigen oordeel te niet doet om meer ruimte te geven aan het geloof. [...] Hoe meer we onszelf terugverwijzen, op Hem vertrouwen en onszelf opgeven, hoe beter het voor ons is.”¹⁰ Lees Montaigne

met in je achterhoofd de bloedige geloofstwisten in het Frankrijk van de zestiende eeuw en hij lijkt zijn tijd ver vooruit te zijn. Hij walgde van de hypocriete en wrede praktijken van zowel de katholieken als de hugenoten. Hij probeerde zijn eigen geloof te rechtvaardigen en fier overeind te houden in een tijd waarin religie synoniem was met geweld. Dat hij een onderscheid maakte tussen geloofspraktijk en godsgeloof siert hem. Hij ziet het misgaan zodra mensen denken God te kennen. Voor hem staat deze menselijke hoogmoed garant voor ellende. Is het feit dat Montaigne God geen menselijke eigenschappen toedicht niet al een aarzelend stapje in de richting van het atheïsme? In ieder geval werden zijn geloofsopvattingen hem door de kerk niet in dank afgenomen. Zijn boek werd aanvankelijk op de Index geplaatst en hij moest zich in Rome tegenover de clerus verdedigen.

Montaigne onderwerpt dus met reden het bestaan van God niet aan dezelfde sceptische blik als zijn andere kennis. Hij schort zijn oordeel over het geloof niet op, omdat voor hem geloven geen kennis is in de eigenlijke zin van het woord. Toch vraag ik me dan af waarom de stap van twijfel over kennis naar twijfel over geloof niet gemaakt kan worden? Het antwoord van Montaigne, dat de echte gelovige zijn geloof nooit kan betwijfelen en dat vraagtekens zetten bij het geloof getuigt van hoogmoed, vind ik niet bevredigend. Zeggen dat aan God niet getwijfeld kan worden omdat God onbetwifelbaar is, is een cirkelredenering. En het is hoogmoediger overtuigd te zijn van het bestaan van God, dan dat bestaan in twijfel te trekken met ons weliswaar beperkte verstand. Een scepticus die alles in twijfel trekt behalve het bestaan van God, is als een relativist die stelt dat niets waar is. Een uitspraak die zichzelf ondermijnt. De scepticus dient alles te betwijfelen of zichzelf geen scepticus te noemen. In het meesterlijke *Apologie voor Raymond Sebond* maken we kennis met een moeilijk te doorgronden Montaigne. Moedig en tolerant, maar ook dogmatisch en wraakzuchtig, wanneer je leest: “[...] goddeloze mensen hebben overal gekregen wat ze verdienden...”¹¹. Je zou het boek bijna wegleggen.

David Hume

De wonderen van Montaigne en Hume

Als zelfbenoemd scepticus had Montaigne moeite met wonderen maar naarmate hij ouder werd, leerde hij zaken als “geestverschijningen, toekomstvoorspellingen, toverij en hekserij” niet resoluut af te wijzen. Wij kunnen nooit bepalen waar de grens van het onmogelijke ligt en moeten “met meer eerbied oordelen over de oneindige macht der natuur en met meer besef van onze onwetendheid en zwakheid.”¹² Montaigne eindigt zijn essay *Waar en onwaar* en ons oordeelsvermogen met de vaststelling dat onze nieuwsgierigheid een plaag van onze ziel is die “ons verbiedt ook maar iets onbeslist en onopgelost te laten.”¹³ Hij vond het verwerpen van onwaarschijnlijkheden vooral aanmatigend: men kent zichzelf

¹ ME p. 519.

² ME p. 570.

³ ME p. 585.

⁴ Empiricus, Sextus (2002), *Scepticisme*, Uitg. Ambo: Amsterdam, p. 69.

⁵ ME p. 585.

⁶ ME p. 586.

⁷ Oud-Frans voor “*Que sais-je?*”. (Wat kan ik weten?)

⁸ ME p. 590.

⁹ ME p. 512.

¹⁰ ME p. 590.

¹¹ ME, p. 599.

¹² ME p. 221.

¹³ ME p. 223.

daarmee het voorrecht toe de grenzen en beperkingen van Gods wil te kennen.¹

De eerder genoemde ongelovige David Hume dacht anders over wonderen dan de gelovige Montaigne. In zijn tekst *On Miracles* beschrijft Hume de getuigenissen van de apostelen. De verrijzenis van Jezus en diens wandeling over het water zijn wonderen, omdat ze “een aantasting van de wetten der natuur zijn.”² Maar volgens Hume is een getuigenis ter bevestiging van een wonder alleen voldoende als het bedrog van de getuigen nog wonderbaarlijker zou zijn dan de gebeurtenis zelf. En de kans is aanzienlijk groter dat de apostelen bedrog plegen of zijn bedrogen dan dat Jezus daadwerkelijk uit de dood is herrezen. Toch kunnen we het inductieprobleem indachtig (‘In het verleden behaalde resultaten bieden geen garantie voor de toekomst’), niet met zekerheid stellen dat er nooit iemand uit de dood herrijst. Maar buitengewone aanspraken vereisen buitengewoon bewijs.

Wonderen zijn toeval

Montaignes voorbeelden van wonderen staan allemaal in verband met religie. Hij schrijft over de heilige Augustinus die verklaarde getuige te zijn geweest van de wonderbaarlijke genezing van een dodelijk zieke vrouw, nadat een net gedoopte vrouw een kruis voor haar had geslagen. Ook zou Augustinus hebben gezien hoe een blind kind zijn gezichtsvermogen terugkreeg door in de nabijheid van relikwieën te vertoeven. Hume verwierp al deze religieuze hocus pocus. Maar dat hij niet geloofde in zulke wonderen betekent niet dat hij al het onverklaarbare als onzin afdeed. Wel stelde hij dat er veel gebeurtenissen zijn die de mensen weigeren toe te schrijven aan het toeval. Gebeurtenis A heeft plaats na gebeurtenis B en wij denken dat er een verband is. Maar dat hoeft er helemaal niet te zijn. Als ik aan iemand denk en vlak daarna belt diegene, dan is er geen causale relatie, hoe graag ik dat ook wil geloven. Zelfs gebeurtenissen die altijd na elkaar volgen hoeven niet oorzakelijk met elkaar verbonden te zijn. De nacht volgt altijd na de dag, maar wordt zij er ook door veroorzaakt? Volgens Hume denken wij graag in verbanden, om de zaken te ordenen en hebben wij een selectief geheugen. Het gebeurt tenslotte ook talloze malen per dag dat ik aan iemand denk die niet meteen daarna belt. Die ene keer dat het wel gebeurt, is opvallend maar meer dan toeval is het niet.

Iets dergelijks gaf Montaigne aanleiding, bij hoge uitzondering positief te schrijven over een ongelovige. De Griekse dichter en sofist Diagoras, bijgenaamd ‘de Atheïst’, geloofde niet dat de goden zich bekommeren om de menselijke zaken. Toen hem na een schipbreuk de gelofteoffers en gedenkplaten werden getoond van mensen die ontsnapt waren aan een grote schipbreuk, werd hem gevraagd wat hij dacht van de genade van de goden die hen had gered. “Ik zeg dit”, zei hij, “dat alle verdrinkenden hier niet zijn afgebeeld, en dat is een veel groter aantal.”³

¹ ME p. 220.

² Hume, D., *Het menselijk inzicht*, Uitg. Boom: Amsterdam, 2002, p. 152.

³ ME p. 62.

Reactie op Enno Nuy

Betreft de boekbespreking door Enno Nuy van Timothy Snyder - *Zwarte Aarde*, in *De Vrijdenker* 2017-02, pag. 15 e.v.

Op blz.18 linker kolom staat o.a.: ‘... het potentiële gevaar van voedseltekorten en klimaatschade (denk bijvoorbeeld aan de genocide in Ruanda die een direct gevolg was van ongekend hevige droogte in de regio)’

Dit is onjuist. Het regime van Habyarimana in Rwanda stond repatriatie van etnische Tutsi's die (in de meer dan honderd jaren voor 1994) naar de omliggende landen gevlucht waren, niet toe. O.a. met het argument van overbevolking in Rwanda. In het zuiden van Rwanda was in de jaren 1988-1991 inderdaad sprake van een hongersnood. Echter niet vanwege voedseltekorten / klimaatschade, maar vooral door de onverwachte daling van de koffieprijs voor de koffieboeren. Ook speelde het nefaste landbouwbeleid van het Habyarimana-regime hierbij een rol (o.a. de fictie van de zelfvoorzienendheid van de Rwandese landbouw). In de (uitgebreide) literatuur over de Rwandese genocide wordt dan ook vrijwel niet gerept over deze hongersnood. De werkelijke redenen voor deze genocide liggen dan ook vooral op andere vlakken. Ik vermoed dat de auteur Rwanda verwisseld heeft met (een) ander(e) Afrikaans(e) land/landen.

Wybe van der Wal, Rijswijk (ZH)

CITATEN

Oude mensen houden veel te koppig vast aan hun eigen ideeën. Daarom doden de bewoners van de Fidzjij-eilanden hun ouders wanneer ze op jaren komen. Op die manier helpen zij de vooruitgang, terwijl wij de komst daarvan tegenhouden door Academies op te richten.

Anatole France

De geest ondervindt een instinctieve afkeer tegen elk denkbeeld dat hij zelf niet in staat zou zijn te ontdekken.

F.A. Rondelet

De Acte van Verlatinge

de Nederlandse Onafhankelijkheidsverklaring van 1581

Anton van Hooff

Op 26 juli 2017 vierden we met een onverwacht groot gezelschap dat op die dag in 1581 het besluit van de Staten-Generaal om Filips II af te zetten als plakkaat werd gepubliceerd. Op die dag hield ik als lid van het Comité Nationale Onafhankelijkheidsdag een voordracht, feestrede zo men wil, over 'Principe en pathos in de Acte van Verlatinge'. Als eerste onafhankelijkheidsverklaring in de wereldgeschiedenis bezit de Acte alle kenmerken van zo'n baanbrekend stuk: het is met bezieling door pensionaris Jan van Asseliers in vier dagen geschreven. Hij beroept zich daarbij op beginselen die ieder (vrij)denkend mens onderschrijft. Niet voor niets is het twee eeuwen later een inspiratiebron geweest voor de Amerikaanse Declaration of Independence.

Als uitreik (*hand out*) voor mijn voordracht heb ik een hertaalde versie gemaakt in een sterk verkorte vorm – van 4.889 naar 732 woorden. 'Zou het niet iets voor De Vrijdenker zijn?' zei een geestverwant mij. Vandaar:

De leden van de Algemene Standenvergadering (de Staten-Generaal) van de Verenigde Nederlanden groeten allen, die dit zullen zien of horen voorlezen, en laten weten:

Iedereen weet dat van een vorst, als dienaar van God, verwacht wordt dat hij zijn onderdanen tegen elk onrecht, overlast en geweld beschermt, zoals een herder zijn schapen beschermt. De onderdanen zijn niet door God geschapen om de vorst in alles wat hij beveelt onderdanig te zijn en hem als slaven te dienen. De vorst regeert juist dankzij zijn onderdanen. Hij moet hen rechtvaardig en redelijk besturen, hen beschermen en liefhebben zoals een vader zijn kinderen liefheeft en zoals een herder met hart en ziel zijn schapen beschermt. Als een vorst zijn plichten niet nakomt, maar, in plaats van zijn onderdanen te beschermen, hen als slaven probeert te onderdrukken, dan is hij geen vorst, maar een tiran. In dat geval mogen zijn onderdanen, na beraadslaging in de Staten-Generaal, de trouw aan hem opzeggen en een andere leider kiezen. Dit recht hebben zij des te meer als ze hun vorst niet met vreedzame middelen van zijn tirannieke neigingen hebben kunnen terugbrengen. In dat geval hebben ze geen andere middelen om hun natuurlijke (*aangeboren*) vrijheid, waarvoor men zich met hart en ziel dient in te zetten, veilig te stellen. Daarvan zijn diverse voorbeelden bekend uit andere landen en andere tijden. In het bijzonder in ons land moeten onderdanen hun

eigen vrijheid veiligstellen, aangezien zij hier altijd geregeerd zijn krachtens de eed die door de vorst bij zijn intrede wordt gezworen. De vorst wordt ook beëdigd onder de voorwaarde dat hij zijn functie verliest als hij die eed schendt. De koning van Spanje heeft echter ons land beroofd van de onafhankelijkheid en overgeleverd aan de slavernij van Spanjaarden, bisschoppen en geloofsvervolgers.

Uit medelijden met het volk hebben de aanzienlijkste edelen in 1566 een petitie aangeboden, waarin zij de koning verzoeken om gematigder op te treden.

Ten slotte heeft Alva hun leiders de graven van Egmont en Hoorne ter dood veroordeeld en in het openbaar terechtgesteld, zonder een behoorlijk proces. De andere leider (Willem van Oranje) die de schijnheiligheid van de Spanjaarden doorzag, hield zich buiten het land. Zijn bezittingen zijn in beslag genomen en hijzelf is vogelvrij verklaard.

Alva heeft nieuwe bestuursorganen ingesteld en ten slotte een belasting van tien procent voor de handel en nijverheid ingevoerd. Daarmee heeft hij ons land, dat volledig op handel en nijverheid is aangewezen, tot de ondergang gebracht.

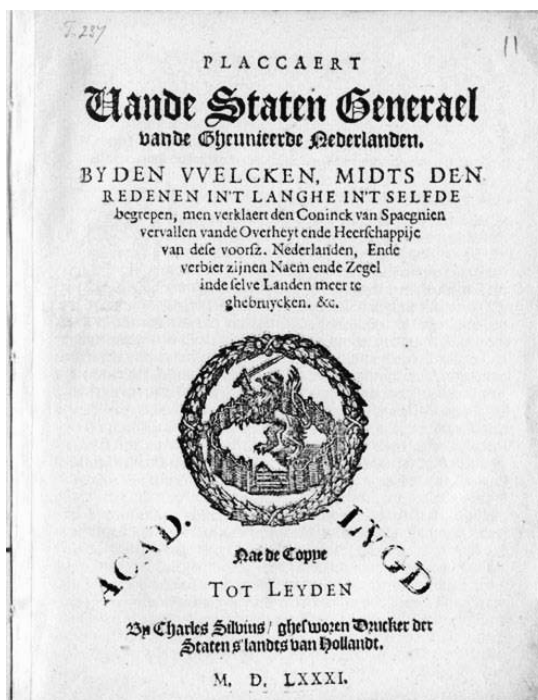
Al deze ervaringen hebben ons genoeg wettige redenen gegeven om de Koning van Spanje af te zweren en een andere machtige en welwillende goedertieren vorst uit te nodigen om ons land onder zijn hoede te nemen. De ervaring heeft ons geleerd dat we met verzoekschriften en onderhandelingen bij de koning niets kunnen bereiken, want ze worden alleen misbruikt om tweedracht in het land te zaaien.

Op het leven van de prins heeft hij bovendien een grote som geld gezet.

Wij hebben dan ook de hoop op verzoening volledig opgegeven en we zijn zonder hulp. Noodgedwongen hebben we nu andere middelen gebruikt om de oude vrijheidsrechten te beschermen.

We hebben dan ook met recht de trouw aan de Spaanse koning opgezegd. Ook zullen wij hem niet meer als landsvorst betitelen of toestaan dat

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

iemand deze titel gebruikt. Daarom hebben wij alle ambtsdragers en alle andere inwoners van dit land ontslagen van de eed van trouw die zij aan de koning van Spanje hebben gezworen.

We bepalen dan ook dat niemand de naam, de titel en het zegel van de Spaanse koning meer zal gebruiken.

Om dit alles beter te kunnen realiseren, bevelen we dat heden alle zegels van de koning van Spanje ingeleverd worden bij de Staten of bij degenen die door de Staten daarmee zijn belast.

Wij bepalen bovendien dat op geen enkele munt de naam, de titel of het wapen van de koning van Spanje zal worden geslagen. Voorts bevelen wij alle bestuurders in dit land om zich ontslagen te achten van de eed die zij de Spaanse koning hebben gezworen. Voortaan zijn zij slechts verantwoording verschuldigd aan de Staten of verplicht een nieuwe eed te zweren aan hun vertegenwoordiger. Daarmee zweren zij ons trouw tegen de Spaanse koning en zijn aanhangers, overeenkomstig de verklaring opgesteld door de Staten-Generaal.

Aan deze oorkonde hebben wij ons zegel bevestigd. Aangeboden in onze vergadering te 's-Gravenhage, 26 juli 1581, in opdracht van de Staten. Was getekend, J. van Asseliers

De volledige authentieke tekst is te vinden op de Vlaamse (!) webstek:

<https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/verlating.html>

Scans van het manuscript zijn te zien op:

https://nl.wikipedia.org/wiki/Plakkaat_van_Verlatinghe

24 maart 2014 Glunderend bekijkt president B. Obama in gezelschap van directeur W. Pijbes en van M. Rutte, doctorandus in de geschiedenis, in het Rijksmuseum een exemplaar van het plakkaat.

Handgeschreven origineel van de Acte (eerste pagina): zie cover achterzijde.

Dwalingen van de verhalende aap

Floris van den Berg

We kunnen ons [...] inbeelden dat de mensheid in de toekomst niet langer religieus is, maar niet dat ze geen verhalen meer vertelt. Johan Braeckman

Mensen vertellen verhalen en het overgrote deel van die verhalen is onwaar, de bekendste daarvan noemen we religies. ‘De grandioze wetenschappelijke verhalen die we de laatste paar eeuwen creëerden, zoals de evolutie- en Big Bang theorie, scheppen orde in een gigantische hoeveelheid informatie. Dergelijke verhalen bieden het voordeel dat ze een hoog waarheidsgehalte hebben. Bovendien kennen we in de wetenschappen methodes die ervoor zorgen dat we de betrouwbaarheid ervan kunnen verbeteren en verfijnen.’¹ Mensen hebben een grote behoefte aan het vertellen van verhalen.

Filosoof Johan Braeckman werpt in zijn essay *Er was eens. Over de mens als vertellende aap*.² vanuit de wijsgerige antropologie een perspectief op van het mens zijn. Een van de meest fundamentele vragen is: wat is de mens? Braeckman betoogt dat de mens het meest talige dier is en dat die taligheid leidt tot verhalen vertellen. De verhalen die mensen vertellen, hebben een aantal opvallende eigenschappen.

Ten eerste, het overgrote deel van die verhalen is niet waar: er is geen sprake van een betrouwbare afspiegeling van de werkelijkheid. Toch is dat geen obstakel voor populariteit van verhalen. Religieuze verhalen behoren tot de meest wijdverspreide en daarmee meest succesvolle verhalen, terwijl het waarheidsgehalte van religieuze verhalen bijzonder laag is. Simpele verhalen over personen met intenties zijn aantrekkelijker dan abstracte wetenschappelijke verhalen.

Ten tweede, verhalen hoeven niet te lijken op het alledaagse leven, juist niet. ‘Er is een opvallende kloof tussen wat we in het echte leven willen en wat we beleven in verhalen. Meestal willen we net niet beleven in de realiteit wat we ervaren in fictie.’³

Ten derde, verhalen kenmerken zich door intentionele acties. Verhalen gaan niet alleen over dingen die gebeuren (de boom viel op het huis), maar over intenties (waarom viel die boom precies toen op dat huis?). Braeckman betoogt dat mensen het vermogen hebben om de wereld vanuit het

Floris van den Berg (Naarden, 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Recent is zijn boek *De Vrolijke Feminist* uitgekomen.

¹ P. 38.

² Johan Braeckman, *Er was eens. Over de mens als vertellende aap*, Confituur, Antwerpen, 2017

³ Idem, p. 32.

subjectieve perspectief van de ander te zien (een zogenaamde *theory of mind*). We hebben echter de neiging om niet alleen andere mensen te zien als wezens met een intentie zodat we ons kunnen afvragen ‘waarom doet ie dat?’ maar we vragen ons dat ook af bij niet-menselijke dieren en zelfs bij natuurlijke fenomenen als bliksem, donder, brand, dood. Mensen maken bij alles een verhaal. Dat voorziet in een psychologische behoefte, maar voor zover het om natuurverschijnselen gaat is het niet waar. Vandaar al de *fantasy*, detectives, romances, spanning- en avonturenromans. Loop een boekhandel binnen en vergelijk het aantal plankmeters boeken met een verhaal met de sectie natuurwetenschappen (als ze die al hebben).

Waar het vaak aan ontbreekt, is reflectie over de verhalen. Reflectie over de vraag of het verhaal waar is enerzijds en reflectie over of het ethisch is wat er gebeurt anderzijds. Zonder reflectie kunnen verhalen gevaarlijk zijn. Verhalen kunnen vooroordelen bevestigen, onderdrukkingsmechanismen in stand houden, onrecht aanwakken en mensen angst aanjagen als gedaan wordt of verhalen realiteit zijn. Een voorbeeld van dit laatste is het dreigen met de hel om gewenst gedrag af te dwingen. Gedeelde verhalen verlenen een groepsidentiteit. In milde vorm kan dat een gevoel van saamhorigheid geven. Veel mensen hebben *De aanslag* van Harry Mulisch, *Knielen op een bed violen* van Jan Siebelink of *Pogingen iets van het leven te maken* door Hendrik Groen gelezen. Gedeelde verhalen, zoals in literatuur, maken dat mensen een gemeenschappelijk referentiekader hebben. Het verhaal van Jezus hoort daar bij.

Vergelijk Harry Potter met Jezus Christus. Allebei immens populaire romanfiguren en de boeken waarin zij voorkomen zijn ever-sellers. Het zal moeilijk worden mensen te vinden die nog nooit van beide figuren gehoord hebben. Harry en Jezus zijn hoofdpersonen in een *fantasy* verhaal. Het vreemde is dat er niemand is die meent dat Harry Potter echter bestaat of heeft bestaan, met de Jezus-fanclub is het anders. De fanclub van Jezus gelooft dat de *fantasy* echt is. In de katholieke kerk hebben ze de *re-enactment* van het laatste avondmaal het hoogtepunt van de mis gemaakt. Religie is een rubriceringsfout van boeken. Harry Potter en de Bijbel zijn allebei fictie, maar de Bijbel wordt foutief aangezien voor non-fictie.

Filosoof Alex Rosenberg schrijft:

We hebben het liefst een goed verhaal – een beschrijving van gebeurtenissen met een verhaallijn en met personages die motieven hebben voor hun handelen. Als informatie niet komt in de vorm van een verhaal, hebben we moeite om die te begrijpen, te onthouden en te geloven. Helaas heeft de echte wetenschap (en hebben wetenschappelijke auteurs!) de pech dat haar echte verklaringen nooit in de vorm van verhalen komen.¹ Religie heeft het geluk dat zij bijna altijd in de vorm van verhalen

komt. Dus de religie heeft een groot psychologisch voordeel in de strijd om het overtuigen van de mensen van de antwoorden op de niet-aflatende vragen.²

Rosenberg betoogt dat mensen geneigd zijn om overal een intentie in te zien: ‘*We zijn allemaal als complottheorieaanhangers geboren.*’³ Braeckman ◀ merkt droog op over complotdenkers: ‘Aanhangers van samenzweringstheorieën hebben geen psychiatrische stoornis, enkel een grotere behoefte dan gemiddeld om betekenis en samenhang te zien in wat anders louter toevallig en niet gerelateerd is.’ (p. 40)

Filosoof André Klukhuhn heeft in zijn boek *De geschiedenis van het denken* een interessant filosofisch perspectief ontwikkeld op hoe de mens in de wereld staat. Volgens Klukhuhn zijn er twee kenwijzen die mensen op de wereld kunnen hebben. Enerzijds is er het subjectieve perspectief van hoe zij het leven ervaren. Dat subjectieve perspectief kan worden gedeeld en overgedragen aan anderen door middel van literatuur en kunst. Door middel van verhalen kun je leren hoe andere mensen het leven ervaren. Het andere perspectief is het natuurwetenschappelijke perspectief dat beschrijft hoe de wereld is. Dit is een objectieve beschrijving van de wereld. De taal van dit objectieve perspectief is de wiskunde. Dit is een abstracte visie die de mens zich met veel moed en jarenlang onderwijs kan eigen maken. Klukhuhn betoogt dat beide perspectieven belangrijk zijn en dat ze complementair zijn. Om je als mens volledig te kunnen ontplooiën, volgens het humanistische vormingsideaal, heb je beide perspectieven nodig. Het gaat mis wanneer het subjectieve perspectief wordt aangezien voor het objectieve perspectief.

Braeckman benadrukt dat wetenschap niet alleen natuurwetenschap behelst. Ook verhalen kunnen wetenschappelijk bestudeerd worden. De sociale wetenschappen en geesteswetenschappen doen dat: ‘Een mens leeft niet van brood alleen, hij heeft ook verhalen nodig.’⁴

Samengevat: er zijn twee perspectieven op de werkelijkheid. Het subjectieve perspectief van de kunst en het objectieve perspectief van de wetenschap. Dat wetenschappelijk perspectief kan zich, zoals de natuurwetenschappen doen, richten op het onderzoeken en verklaren van de werkelijkheid, maar het kan zich ook richten op het onderzoeken van hoe mensen zich gedragen en waarom. Wetenschap kan zich ook bezighouden met reflectie over het subjectieve domein, zoals de geesteswetenschappen en sociale wetenschappen. Theologie is een dwaling omdat daar een verkeerde mengeling is opgetreden en een specifiek verhaal ten onrechte als waarheid wordt erkend. Religiewetenschappen zijn een voorbeeld van het wetenschappelijk bestuderen van een subjectieve belevenis van mensen. Filosofie zou gezien kunnen worden als metareflectie, het reflecteren op en combineren van beide perspectieven in een zinvol geheel.

² Alex Rosenberg, *The Atheist's Guide to Reality. Enjoying Life without Illusions*, 2011, p. 9.

³ Rosenberg, p. 13.

⁴ P. 46.

¹ Bill Bryson's boek *A Short History of Nearly Everything* is een wereldwijd populaire wetenschappelijke bestseller. In dit boek verpakt Bryson (die een reisauteur is) natuurwetenschappelijke kennis van de wereld in een spannende zoektocht. Hetzelfde geldt voor *De wereld van Sofie* van Jostein Gaarder, dat is een inleiding in de filosofie gegoten in de vorm van een verhaal.

INGEZONDEN MEDEDELING

ASP: terug naar de oprichtingsnaam

De Atheïstisch Seculiere Partij (ASP) is voor een religieus neutrale maatschappij.

Op de ledenvergadering van eind april 2017 is besloten om na vier jaar de naam Partij van de Rede weer gedag te zeggen en terug te grijpen naar de oprichtingsnaam: Atheïstisch Seculiere Partij (ASP).

De letters ASP staan voor onze politieke richting die hier zal worden geduid.

De **A** van **Atheïstisch** staat voor het individu dat, zonder het dogma van geloof of een andere opgelegde ideologie, als mens in het leven staat. Als individu, als persoon, ongeacht iemands levensovertuiging / opvatting, ongeacht sekse / genderidentiteit, ongeacht afkomst en etniciteit moet de mens zich beschermd weten door de mensenrechten. De Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens vormt de basis voor onze standpunten. De Atheïstisch Seculiere Partij staat een samenleving voor waarin de individuele vrijheid, het zelfbeschikkingsrecht, expressie, ontwikkeling en inkomen zijn gewaarborgd. Dit komt tot uiting in een van de drie uitgangspunten: **‘Eén wet die voor iedereen geldt’** (One Law for All). Geen parallelle door geloof ingegeven rechtspraak; geen bijzondere wetten die privileges geven aan geloofsinstituten; geen bevoorrechtiging van groepen of individuen die een bepaald geloof aanhangen dat volgens hen niet ter discussie gesteld zou mogen worden.

Een zelfstandig en kritisch denkend mens handelt bewust en gedraagt zich verantwoordelijk, rekening houdend met andere levende wezens, de omgeving en het milieu. Als zelfbewust rationeel denkend individu maakt men deel uit van de samenleving en handelt men in redelijkheid zonder dat andere individuen daar schade van ondervinden. John Stuart Mill (1806-1873) stelt over vrijheid het volgende: ‘De vrijheid van het individu mag alleen beperkt worden wanneer hij of zij anderen fysieke schade toebrengt’. De vrijheid van de één is gelijk aan die van de ander en in principe onbeperkt, waarbij de privacy van het individu in alles voorop staat. Individuele vrijheid en verantwoordelijkheid zijn gebaseerd op solidariteit met de medemens en respect voor natuur en milieu.

De **S** van **Seculiere** staat voor het politieke ideaal dat we nastreven: een samenleving die religieus neutraal is. Dit is de directe invulling van ons tweede uitgangspunt **‘Scheiding van staat en religie’**. Deze scheiding betekent dat de overheid zich niet bemoeit met de

liturgie en preken voor zover deze geen oproepen inhouden die tegen de wetgeving ingaan. Geloofsinstellingen bemoeien zich niet met de wetgeving en de normstelling door de overheid. De scheiding geldt voor al het maatschappelijk verkeer: gezagshandhaving, rechterlijke macht, onderwijs, dienstverlening, zorg en welzijn. De openbare ruimten zijn gevrijwaard van alle uitdrukkingvormen en uitingen van geloof van welke religie dan ook. Ook in bestuurlijk, wettelijk, politiek en maatschappelijk opzicht is geen enkele invulling, gerelateerd aan een geloof wenselijk. Wettelijke uitzonderingen, ofwel privileges die aan geloofsinstellingen zijn toegekend, zoals de vrijstelling op onroerendezaakbelasting, zullen worden opgeven. Dit geldt voor alle wettelijke uitzonderingen die aan geloofsinstellingen zijn toegewezen. Geen subsidies van de overheid aan religieus gerelateerde organisaties of instellingen. Denk hierbij aan het onderwijs (school met de bijbel - artikel 23 van de grondwet). De ASP streeft naar uitsluitend openbaar onderwijs dat religieus neutraal is. Het derde uitgangspunt is **‘alle door de overheid gesubsidieerde instellingen zijn religieus neutraal’**. Dit geldt voor het onderwijs maar ook voor ziekenhuizen, zorg- en welzijnsinstellingen en andere te subsidiërende voorzieningen. Alle door de overheid gefinancierde diensten en activiteiten dienen religieus neutraal te zijn en voor iedereen toegankelijk. De ratio, rede, logica en argumentatie zijn de enige strijdmiddelen in een seculiere maatschappij. Een parallelle samenleving van tribale geloofsgroepen moet te allen tijde worden voorkomen en bestreden. In een religieus neutrale samenleving kan geen enkel (geloofs)dogma boven een rationeel argument worden gesteld.

De **P** van **Partij** staat voor transparant besturen waarbij we uitgaan van democratische vertegenwoordiging van onderop. Als partij focussen we op parlementaire deelname maar als politieke beweging zullen we buitenparlementaire acties niet schuwen. De activiteiten die door de ASP als partij worden ondernomen en uitgedragen, zullen getoetst worden aan de drie genoemde uitgangspunten. De overheid heeft als taak de participatie in de samenleving van alle ingezetenen mogelijk te maken. De samenleving biedt iedereen de gelegenheid om zich te ontplooien, vrij van religieuze sturing en invulling, vrij van dogma's en pseudowetenschappen. De ASP is voor een actieve transparante democratie waarin iedere burger direct betrokken zal worden. Transparantie is de belangrijkste voorwaarde voor het goed functioneren van een democratie. De volledig seculiere samenleving gaat uit van een religieus neutrale overheidsinvulling.

Hans de Vries, juli 2017

'Borrelpraat' met Geerten Waling in Amsterdam

René van Elst (mini-c.v. op pag. 7)

Voor de Amsterdamse Vrijdenkersborrel/Tafel van de Rede van 28 juni jl., zoals gebruikelijk georganiseerd door Geert Hoogeveen, waren helaas niet veel belangstellenden komen

opdagen, maar de uitgenodigde spreker liet zich daardoor geenszins uit het veld slaan. Dat was Geerten Waling ◀, recent gepromoveerd historicus en schrijver van de boeken *Zetelroof* (2017) en *1848 – Clubkoorts en revolutie* (2016) – zijn proefschrift. Hij is verbonden als onderzoeker en docent aan de Universiteit Leiden. Eerder

maakte hij onder meer de boeken *Wat is een natie?* (vertaling van werk van Ernest Renan over de natie als bezielend verband) en *De geboortepapieren van Nederland* (heruitgave van drie belangrijke teksten uit de Nederlandse geschiedenis, waaronder het Plakkaat van Verlatinghe), beide samen met Coos Huijsen. Walings scriptie uit 2010 over Ernest Renan kunt u hier vinden:

<http://www.scriptsionline.uba.uva.nl/document/462094>

Waling besteedde in zijn uiteenzetting aandacht aan de ontwikkelingen in West-Europa rond 1848 en in verband daarmee aan de grondslagen van de democratie. Bij de toehoorders liep de kennis omtrent dat belangrijke jaar nogal uiteen. Waling kon mij in ieder geval veel nieuws vertellen; al gauw rees bij mij de vraag wat er voor verbanden kunnen zijn geweest tussen de politieke/maatschappelijke ontwikkelingen in die periode en het ongeveer tegelijkertijd opkomen van het vrijdenken. Alweer een onderwerp voor nadere bestudering... Andere aanwezigen, zoals Victor Onrust en Lex Hagenaars, bleken beter politiek/historisch belegen en hielden de spreker tijdens en na diens betoog flink bezig met hun vragen en opmerkingen.

Als hoofdpunten van Walings lezing heb ik het volgende genoteerd.

De revolutietijd van 1848 is een kraamkamer geweest voor democratische experimenten in Europa toen politieke partijen nog niet bestonden, al bestonden er wel clubs en genootschappen die zich met politiek bezighielden. Ook voor Nederland was 1848 relevant. In dit verband kan men zich afvragen: wat zijn de materiële en culturele voorwaarden voor democratie?

In **Frankrijk** hadden 18 jaar bewind van Koning Louis Philippe I ► niet tot veel liberalisering geleid. Er zijn dan protestbewegingen van verschillende signatuur, waaronder de vroeg-socialistische, versterkt door economische problemen en aardappelziekte. Maar er is een verbod op vereniging en vergadering. Wel kan de politiek in 1847 besproken worden tijdens grote banketten. In februari 1848 wordt zo'n banket verboden en dan ontstaat een opstand, die de steun krijgt van de Nationale Garde. De koning vlucht naar Engeland; opstandige burgers bezetten het parlement en kondigen de 2^e Republiek af. Journalisten en intellectuelen die al ondergronds actief waren, grijpen de macht als voorlopige regering. Die stelt het algemeen kiesrecht voor mannen in; dat betekent dat er opeens 36 keer zoveel kiezers zijn als voorheen. E.e.a. speelt zich in Parijs af; daarbuiten is er veel minder enthousiasme voor de republiek, dus blijvend succes is nog niet verzekerd. Ook vrijheid van drukpers, vereniging en vergadering wordt ingevoerd. Dat leidt tot een 'explosie' van drukwerk en tot ontstaan van vele politieke 'clubjes' en proto-partijen die veelal zeggen de stem van het volk te vertolken. Sommige hebben een democratisch, andere een meer autoritair geleid karakter. Sprekers als Barbès ► en Proudhon [foto op cover achterzijde] krijgen veel mensen achter zich. Clubs gaan samen overleggen, proberen controle uit te oefenen op de regering en zoeken kandidaten voor het nieuw te kiezen parlement.

Twee weken later breekt in Wenen de revolutie uit en wordt Metternich verjaagd; rond dezelfde tijd doen zich in Praag, Boedapest, Milaan, Venetië, en in enkele Zuid-Duitse steden en staten vergelijkbare ontwikkelingen voor. Naast Parijs en Wenen is vooral **Berlijn** van belang in deze context. Daar leidt het nieuws uit Parijs tot volksvergaderingen. Men eist van koning Friedrich Wilhelm IV van Pruisen een verkozen parlement, vrijheid van vereniging en vergadering, persvrijheid, sociale hervormingen. Een incident tijdens een toespraak van de koning groeit uit tot een opstand waar met geweld op wordt gereageerd (afbeelding op de volgende pagina). De koning trekt echter al gauw zijn troepen terug en legt zijn lot in de handen van de burgerwacht; hij benoemt enkele nieuwe liberale ministers en kondigt een nieuwe grondwet en parle-

mentsverkiezingen aan. In Berlijn vormen zich dan allerlei politieke clubs. De koning blijft aan en geniet respect van de hervormers. Er is dus geen republikeinse wending zoals in Parijs. Er ontstaan drie ideologische stromingen: de radicale democraten die op een republiek uit zijn; de constitutionele liberalen, die het koningschap willen houden maar dan wel met een grondwet en parlementaire controle; de conservatieven die de koning steunen. De conservatieven gaan nu wel in clubs en kranten aan het publieke debat meedoen; zij willen de vijand op diens eigen terrein bevechten. Zo is vooral in Berlijn de omslag zichtbaar van traditionele machtsuitoefening naar publiek debat.

1848: een explosie van burgerparticipatie. De politiek is daarbij in korte tijd een openlijke strijd van meningen geworden. Dat is een van de **drie voorwaarden voor democratie** die Waling in de epiloog van zijn proefschrift noemt: publiek debat (in een burgermaatschappij met een maatschappelijk middenveld). Ook autoritaire antidemocratische leiders gingen zich bedienen van de middelen van het publiek debat. Het volk werd een machtsfactor: politici moesten het volk achter zich zien te krijgen. Dat is een tweede voorwaarde voor democratie: besef bij de machthebbers dat het volk een macht is waar je rekening mee moet houden. En als derde voorwaarde is te noemen de erkenning van de oppositie, zoals de conservatieven dat in Berlijn deden in navolging van hun koning. De revoluties van 1848 hebben op de korte termijn weinig succes gehad, maar hebben er veel toe bijgedragen dat de betrokken samenlevingen aan die voorwaarden zijn gaan voldoen en democratieën zijn geworden.

Tot zover de uiteenzetting van Geerten Waling. Na het schrijven van het bovenstaande rees bij mij de vraag of je ook niet als voorwaarden voor democratie kunt beschouwen: de acceptatie van de idee van de gelijkwaardigheid van alle mensen en hun stemmen (evt. zelfs van hun ideeën) en de acceptatie van het principe dat de meerderheid beslist. Of gaat het hierbij om dingen die inherent zijn aan democratie?

Moraal is eigenbelang

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 15)

‘Wartoe zijn wij op aarde?’ zo luidde de eerste vraag van de katholieke catechismus. Alle kinderen op roomse scholen moesten deze vraag en het voorgeschreven antwoord uit het hoofd leren: ‘Wij zijn op aarde om God te dienen en daardoor hier en in het hiernamaals gelukkig te zijn.’ Een generatie vóór mij leerde nog alleen ‘en daardoor in het hiernamaals gelukkig te zijn.’ Hoe dan ook, God dienen deed je niet omdat Hij (niemand dacht toen nog dat god ook wel eens een ‘zij’ kon zijn) het verdiende, maar om er zelf beter van te worden.

Eeuwig geluk: bah

Het vooruitzicht van eeuwig geluk in het hiernamaals sprak me niet aan, hoe ik de hemel in mijn verbeelding ook stoffeerde. Eten van gouden bordjes met gouden bestek moest na een tijdje knap vervelend worden. En bij het perspectief van de eeuwige aanschouwing van Gods heerlijkheid, voelde ik al de pijn in mijn zitvlak opkomen. Later heb ik het nog geprobeerd met andere heerlijkheden: eeuwig naar Bach of Vivaldi luisteren. Het Altijddurend Orgasme? Ten slotte kwam ik uit bij de bibliotheek van verloren werken. In mijn vakgebied, klassieke talen, wordt zo vaak verzucht dat we helaas van een schrijver niets meer of helemaal niets hebben. Zou het niet mateloos geluk zijn om in het paradijs Sappho of Tacitus volledig te kunnen lezen? Maar ook deze invulling van eeuwig heil overtuigde niet. Stel je voor dat alle vragen en onzekerheden worden weggenomen. Bestaat het ware geluk niet erin om hier en nu te kunnen speculeren over wat er in die verloren werken moet hebben gestaan?

Hufters lopen door rood

Zonder het kleutersnoepje van de hemel of de helse straf proberen we ons als godvrijen fatsoenlijk te gedragen, redelijk en zedelijk zoals de mooie formule luidt. Waarom zijn we eigenlijk zo gek om netjes te zijn? We zouden ons volgens Nietzscheaanse principes ook volkomen immoreel kunnen gedragen: ikke, ikke en de rest kan stikken. Toch stop ik ook des nachts als voetganger of fietser voor een rood stoplicht. Geen politie of god ziet me, maar ik houd me aan de regels, die het algemeen belang dienen. Als mensen door het rode voetgangerslicht lopen – nog wel onder de ogen van kinderen – kan ik het niet laten te sissen: ‘Hufters lopen door rood.’ Dit verwijt leidt tot verrukkelijke discussies: of ik soms god of van de politie ben? Ik reageer dan: ‘Bent u zo’n kleuter dat u zich alleen uit vrees voor straf fatsoenlijk gedraagt?’

De nieuwe zonde

Kortom: ik ben een keurig persoon, maar waarom toch? Bij verkeersregels is het duidelijk: uiteindelijk is het in mijn belang dat ze worden nageleefd. Hetzelfde geldt voor het scheiden van afval. We – ik althans – voelen ons schuldig als

we een plastic flacon bij het restafval deponeren. In veel opzichten is het milieu schaden de moderne zonde geworden. Gaat het daarbij echt om respect voor de natuur als zodanig? Een kleine ervaring zette me aan het denken. Deze dagen zocht ik namelijk op het internet naar probate middelen om van de naaktslakken af te komen die 's avonds en 's nachts zich tegoed doen aan de inhoud van onze groene bak op ons terras, nota bene op de vijfde verdieping. Zout op de glibberige beesten strooien was een wreed middel dat onze oma's toepasten. Nee, een bierval was de humane manier. Een bakje met (zoetig) bier is voor die blote buikpotigen namelijk onweerstaanbaar. Maar, zo waar-schuwde een gevoelige natuurliefhebber, doe niet zoveel bier in het bakje dat die arme beesten verzuipen of zich dooddrinken. Je moest het bakje voorzichtig opnemen en de naaktslakken elders in de tuin loslaten...

Ik zal wel niet de enige zijn die dit doorgeslagen sentimentaliteit vindt: naaktslakken mogen zich niet in onze empathie verheugen. Nog niet? Bij bedreigde diersoorten wijst ons moreel kompas ons wel de weg. Wat beweegt ons daarbij? Toch niet meer dan de angst voor verarming die de wereld vanuit het perspectief van de mens dreigt te ondergaan; we willen graag een complete dierentuin houden.

De mens blijft centraal

Sinds Darwin beseffen we dat ieder leven ten koste gaat van ander leven. Daarom kan ik niet inzien dat het eten van plantenlijken moreel hoogstaander is dan het verorberen van slachtdieren. Ja, we kunnen ons makkelijker inleven in de pijn van een varken dan in de ontzetting van een krop sla die wreed wordt onthoofd. Het varken ziet er weer wat menselijker uit dan een kakkerlak. Of geloven we met Roos Vonk, Nijmeegs sociaal- psycholoog, dat varkens een ziel hebben? Zij was het die indertijd het rapport van Diederik Stapel begroette, de charlatan die had 'bewezen' dat het eten van vlees agressiever maakte. Vrijdenkers geloven niet eens aan de eigen ziel, laat staan aan die van andere dieren. Waar ligt trouwens de grens? Hebben kakkerlakken en naaktslakken dan ook een ziel? Mogen we nog wel ziekteverwekkers bestrijden? Die hebben toch ook recht van leven? Laat de kankercellen toch rustig woekeren. En de grens tussen plant en dier is niet te trekken. Telkens weer besef je dat we niet buiten de menselijke horizon kunnen denken.

Het is dan ook een oneigenlijke metafoor om van dierenrechten te spreken. Hoe aaibaarder en menselijker, hoe meer we diersoorten ontzien, hoe meer rechten wij hun toekennen, dus telkens weer vanuit menselijk opzicht. Als we andere dieren onnodig leed besparen, doen we dat om onszelf moreel beter te voelen.

Kortom het antwoord op de catechismusvraag 'Waarom sparen we de natuur?' is: 'Om hier gelukkig te zijn.' Allemaal eigenbelang.

Reactie op: Zijn vleeseters nazi's?

Onder de kop *Zijn vleeseters nazi's?* geeft Enno Nuy in De Vrijdenker 2017-06 op blz 16/17 commentaar op uitspraken van Floris van den Berg. De vraag is hoever de vergelijking van de bio-industrie met de concentratiekampen in nazi-Duitsland kan gaan. Van den Berg is veganist en Nuy probeert "zo netjes mogelijk" vlees en dierlijke producten te eten.

Daar er, zo blijkt meteen, diverse standpunten over dierlijk voedsel bestaan, geef ik even aan hoe dat bij mij zit. Ik ben een inconsequente vegetariër. Ik vind vlees niet zo lekker. Als kind at ik braaf eerst het stukje biefstuk op en dan kon ik aan de lekkere aardappels en groenten beginnen. Zo zal ik thuis nooit iets van vlees of vleeswaren eten, maar als ik bij vrienden of kennissen eet "doe ik niet moeilijk". Dit is natuurlijk niet zo beginselvast, maar daar gaat het hier nu juist over. Als je wel beginselvast bent en daar ook geen geheim van maakt, is dat natuurlijk te prijzen, maar het leven wordt niet gemakkelijker, zoals Nuy opmerkte.

Kweekvlees zou een uitweg kunnen geven, maar je kunt uiteraard niet afzien van een standpunt in dezen door naar mogelijke toekomstige oplossingen te verwijzen. Overigens heb ik nooit begrepen waarom "nervlees" op vlees zou moeten lijken, dus vegetarische worstjes &c.

Over misstanden in de echte bio-industrie lees en hoor je geregeld en daarom vind ik de vergelijking met de kampen terecht. De vraag is of de inwoners van Duitsland voor en tijdens de oorlog nazi's zijn komt overeen met de vraag of klanten van de bio-industrie "nazi's" zijn. Ik zou zeggen in het algemeen van niet. Veel Duitsers in de nazitijd en veel bio-industrie-eters deden/doen hun best om de gedachten aan de misstanden te verdringen. Daar zijn mensen vaak heel goed in, om weg te kijken. Datzelfde geldt dan soms ook voor mij als ik buitenshuis eet. Het is natuurlijk lamlendigheid en niet goed te praten, maar je wilt er gewoon even niet aan denken en vooral de stemming niet bederven. Ik ben niet van mening – zoals echte gereformeerden – dat de mens van nature slecht is, maar hij is er goed in iets niet te zien.

Een andere overeenkomst is te zien als je naar de bewakers (kampen) en medewerkers (bio-industrie) kijkt. Hoe is het mogelijk, heb ik eens gelezen, dat een bewaker in zo'n kamp de vreselijkste dingen doet en 's avonds thuis Schubert speelt? Zo zullen die werknemers best aardige mensen kunnen zijn. Het is een extreme vorm van weggijken.

Mensen leven in groepen en dat werkt het best als de eigen groep bevoordeeld wordt. Zo komen sommigen tot de uitspraak "eigen volk eerst". Dit wordt in veel opzichten redelijk geacht als het andere volk tot een andere diersoort hoort. Dan wordt de bio-industrie gerechtvaardigd en ook dierproeven. Weer een dilemma. Dierproeven ten behoeve van de cosmetische industrie lijken mij zonder meer af te keuren, maar hoe zit het met medische proeven? Daar komt weer "eigen volk eerst", maar zo eenvoudig ligt het niet. Dierproeven zijn zinvol omdat dieren op mensen lijken, maar ze lijken er niet zo op dat je gewetensbezwaren zou moeten hebben. Hier kom ik niet uit. Misschien zou een filosoof hier eens iets over kunnen zeggen.

Hans Klein

Trump, de nieuwe Big Brother

Maarten Gorter

1984, het dystopische meesterwerk van de Britse schrijver George Orwell ▼ (1903 - 1950) is misschien wel mijn favoriete boek. Het boek is geschreven in 1949 en gaat over een toekomstige wereld in het jaar 1984. De hele angelsaksische wereld staat onder controle van een dictator alleen bekend onder de naam "Big Brother". Die angelsaksische wereld wordt in het boek "Oceania" genoemd. Het is een totalitaire staat: alles wat je zegt, denkt of schrijft wordt gecontroleerd door de staat en als het afwijkt dan bega je een "thoughtcrime" en dan word je naar een dwangarbeidskamp gestuurd.

2 + 2 = 5

Toen de perschef van president Trump het aantal bezoekers van de inauguratie van Trump zwaar overdreef, verdedigde Kellyanne Conway, de Counselor to the President (een hoog geplaatste assistent van de president) dit als een "alternatief feit". Ik moest meteen denken aan 1984 waarin Big Brother propageert dat 2 + 2 net zo goed 5 kan zijn. Immers volgens de staat spreekt Big Brother altijd de waarheid en als Big Brother het zegt dan moet het wel waar zijn. Het hoofdpersonage uit 1984, Winston Smith, schrijft in zijn dagboek: "Als iedereen het gelooft maakt het dan uit of het een feit is?"

Trump heeft in zijn eigen boek "Trump: The Art of the Deal" uit 1987 in het hoofdstuk "Waarheidsgetrouwe hyperbool" geschreven: "Een klein beetje onschuldig overdrijven is een zeer goede vorm van promotie". Dit klinkt ook een beetje als het promoten van leugens.

Toen Conway haar uitspraak gedaan had, steeg de verkoop van 1984 op Amazon.com met 9500%(!); het kwam meteen op nummer 1 in de verkoopcijfers.

Politieke Correctheid

Één van de hoofdonderwerpen van Trump tijdens zijn campagne was het tegengaan van de politieke correctheid in de VS. Links Amerika maakt volgens hem het land kapot met politieke correctheid, maar is Trump niet zelf een voorbeeld van politieke correctheid?

In 1984 is het namelijk de staat die constant haar tegenstanders beschuldigt van het voorliegen van de burgers, de staat richt daarom het "Ministerie van de Waarheid" op. Dit instituut zou de burgers wel even voorlichten met de waarheid. Het ministerie van de Waarheid propageert als het ware alleen maar leugens.

Één van de eerste maatregelen die Trump nam toen hij president werd, was het de mond snoeren van de Environmental Protection Agency (EPA), de overheidsinstantie voor milieubescherming. De EPA mocht niet meer zeggen dat de klimaatverandering een feit is. Trump censureert hier gewoon feiten, 97% van de klimatologen erkent het bestaan van

klimaatverandering. Er is geen grote wetenschappelijke instantie die klimaatverandering ontkent.

Een grote verkiezingsbelofte van Trump was het verbieden van het verbranden van de Amerikaanse vlag, dit is in de VS de grootste belediging die er bestaat. Trump vindt dat deze vorm van belediging niet mag. Dit is zeer opmerkelijk voor iemand die claimt dat hij tegen politieke correctheid is, aangezien politieke correctheid letterlijk betekent dat je iets niet mag doen als het voor een bepaalde groep beledigend is. Het Supreme Court verklaarde zelfs in 1989 in de rechtszaak Texas v. Johnson met 5 tegen 4 stemmen dat het verbranden van de Amerikaanse vlag een vorm van vrijheid van meningsuiting is omdat het het uiten is van een politieke boodschap. Trump wil dus de vrijheid van meningsuiting beperken, iets waar hij anderen juist van beschuldigt. Het verbieden van het verbranden van de Amerikaanse vlag doet mij denken aan het boek 1984 waarin mensen de gevangenis in moeten als zij posters of vlaggen verbranden waar Big Brother op staat.

Een andere verkiezingsbelofte van Trump is het federaal verbieden van porno.

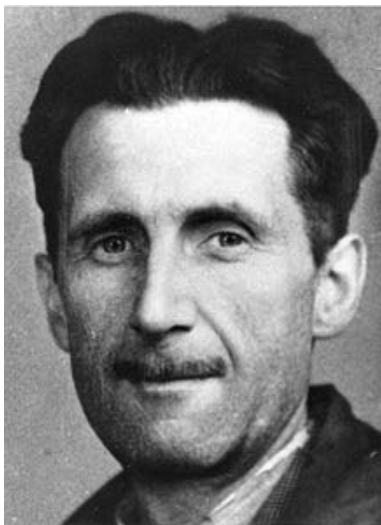
In 1973 in de rechtszaak Miller v. California oordeelde het Supreme Court met 5 tegen 4 stemmen dat porno een statelijke kwestie is en dat staten het recht hebben om porno als kunst te beschouwen en als een beschermde vorm van vrijheid van meningsuiting.

Trump wil dus weer aan de vrijheid van meningsuiting morrelen aangezien veel progressieve staten hebben verklaard dat porno een vorm van artistieke vrijheid is. Hij vindt dat porno een belediging van de moraal is. In het boek 1984 bestaat er een overheidsinstantie die porno controleert en "morele" porno distribueert. De staat bepaalt wat juiste porno is en censureert alles wat de staat immoreel acht.

Trump heeft ook gezegd dat hij smaad en laster veel strenger wil aanpakken.

Dit is weer een morrelen aan de vrijheid van meningsuiting aangezien in 1964 het Supreme Court in de rechtszaak New York Times Co. v. Sullivan unaniem heeft geoordeeld dat het verbod op smaad in strijd is met vrijheid van meningsuiting. Het verbod op laster werd alleen in beperkte vorm grondwettelijk verklaard. Een goed voorbeeld van wat in de VS nog steeds een strafbare vorm van laster is, is het doelbewust beschuldigen van iemand dat hij seks met kinderen heeft gehad terwijl de auteur weet dat dit niet waar is. Hij doet dit met maar met één reden namelijk het zwart maken van degene waarover hij schrijft. In het boek 1984 is het beledigen van Big Brother of de staat een *thought crime*, één

Maarten Gorter (Amstelveen, 1994) is student en lid van De Vrije Gedachte.

van de ergste misdaden tegen de staat.

Doublethink

Een andere belangrijke propagandatruc van Big Brother is *doublethink*, dit houdt in dat het gewone volk gelijktijdig twee elkaar uitsluitende gedachten als correct accepteert.

De slogan van INGSOC (De Partij van Big Brother, INGSOC is een afkorting van English Socialism) is dan ook; OORLOG IS VREDE,

VRIJHEID IS SLAVERIJ, ONWETENDHEID IS KRACHT. Het volk gelooft in 1984 ook echt dat de woorden oorlog en vrede dezelfde betekenis hebben. Een goed voorbeeld hiervan in de realiteit is dat, toen in de Vietnam-oorlog de Amerikanen de Vietnamese stad B  n Tre kapot bombardeerden, een officier van het Amerikaanse leger dit tegen de media verdedigde met het wereldberoemde citaat "We moesten de stad vernietigen om haar te redden". Trump is zelf ook al behoorlijk op weg met het propageren van zijn eigen *doublethink* naar zijn aanhangers. Ik heb al eerder gewaarschuwd in mijn artikel "Vrijheid van godsdienst, een moderne vorm van onderdrukking?" (De Vrijdenker 05-2017) dat de fundamentalistische christenen hun godsdienst opdringen aan vrouwen, homo's en andersdenkenden in de naam van vrijheid van godsdienst. Trump heeft ook al gezegd dat christenen zwaar vervolgd worden in de VS terwijl de fundamentalistische christenen in de VS toch echt theocratische neigingen hebben. Trump wil daarom wetten maken die de "Vrijheid van godsdienst" garanderen terwijl dit in feite theocratische wetten zijn.

Trump zei ook in zijn verkiezingscampagne dat hij zich niet ging bemoeien met andere landen, zelfs als de bevolking in die landen onderdrukt wordt. Trump zat er nog maar net of hij gaf al het bevel om Syri   te bombarderen nadat president Assad van Syri   een gifgasaanval deed op zijn bevolking. Verder dreigt hij met een militaire invasie tegen Noord-Korea en is hij net als zijn voorganger Obama gewoon een nieuwe koude oorlog (wat grappig genoeg ook een term is bedacht door George Orwell) aan het voeren tegen Rusland.

Ik heb alvast de slogans gemaakt voor de volgende campagne van Donald Trump

POPULISTISCHE POLITIEKE CORRECTHEID
IS VRIJHEID VAN MENINGSUITING

THEOCRATISCHE ONDERDRUKKING
IS VRIJHEID VAN GODSDIENST

IMPERIALISME IS NON-INTERVENTIE

Bij een verschrijving

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 15)

Ik had de redactie nog een correctie gestuurd, maar die heeft men niet verwerkt, zodat onder de lezersbrief die NRC op 17 juli plaatste, stond dat ik oud-voorzitter was van de *Athe  sch-Humanistische Vereniging De Vrije Gedachte* (ik bestreed daarin de hardnekkige mythe dat onze Grondwet scheiding van kerk en staat vastlegt). Eigenlijk is het wel een mooi woord, *athe  sch*. Het ontbreken van het element *-ist* betekent immers dat er geen sprake is van een ideologie, een *-isme*. God te loochenen is geen leer, zoals gelovigen wel beweren als ze zeggen: 'Athe  sme is ook maar een geloof.' Ik moet dan altijd gniffelen, want ze geven in feite toe dat zij niet meer hebben dan 'ook maar een geloof'. *Athe  sch* komt dicht bij de Griekse wortel *atheoi*, dat 'ongods' betekent. Christenen en Epicuree  rs werden indertijd *atheoi* genoemd omdat ze niet beseften dat alles vol goden was. Het Oudnederlands had het fraaie 'ongodisten' – hoewel dat toch ook weer *-isten* zijn. 'Godloochenaar' is ook niet gek. Bij een nationale bijbelquiz haalden we als het team 'goddelozen' de tweede prijs, achter protestanten, maar v  r de roomsen, joden en gospelsingers. Al die termen zijn echter negatief: we zijn iets *niet*. Hetzelfde bezwaar bestaat tegen mijn neologismen 'geloofsvrij' en 'godvrij'. Ach, we zijn gewoon de vrije redelijken, want denken maakt vrij.

Geachte gedachte

Verachte gedachte

Verdachte gedachte

Gedaagde gedachte

Gesmoorde gedachte

Verkrachte gedachte

Ontkrachte gedachte

Vermoorde gedachte

Maar voor mij blijf jij:

Geachte gedachte

Bootcamp waarheidstraining

Floris van den Berg (mini-c.v. op pag. 16)

Boekbespreking van Brecht Decoene, *Achterdocht. Tussen feit en fictie. Kritisch omgaan met complottheorieën*, VUB Press, Brussel, 2016, 104 pgs.

De gedachten zijn vrij, maar verkeerde ideeën kunnen schade berokkenen. Brecht Decoene

Er zijn mensen die geloven dat Michelle Obama van origine een man is. Op internet staat dat er zelfs *'irrefutable and scientific'* bewijs is dat Michelle een transgender is. Eenzelfde soort zoekopdracht levert ook op dat Obama homo is en dat hij een Keniaan is. Er zijn mensen die beweren dat Obama moslim is en dat Paul McCartney in 1966 overleden is en dat er sindsdien een stand-in voor Paul speelt. Dat de holocaust propaganda is, dat klimaatverandering een leugen is, dat de maanlandingen nooit hebben plaatsgevonden, dat 9/11 een daad van de Amerikaanse overheid was, dat er een joods plan is om de wereld te regeren, dat de overheid met hulp van chemtrails de bevolking in toom wil houden. En niet te vergeten: dat god bestaat. Wie op internet surft langs verschillende complottheorieën wordt horendol van deze idioote beweringen. We hebben allemaal wel iemand in onze kennissenkring die de een of andere complottheorie aanhangt. Ik heb in mijn kennissenkring UFO *believers* in combinatie met graancirkels- en chemtrail-*believers*. Mensen die er verder normaal uitzien en praten, kunnen er de meest absurde ideeën op na houden.

Het viel mij op dat het overgrote deel van de mensen die fanatiek complottheorieën propageren en aanhangen, mannen zijn. Dit is iets wat sociologisch onderzocht kan worden (en misschien ook al wel onderzocht is). Als het zo is dat mannen vatbaarder zijn voor de verleiding van complotdenken, hoe komt dat dan?

Tijdens het lezen van het boekje *Achterdocht. Tussen feit en fictie. Kritisch omgaan met complottheorieën* van de Gentse filosoof Brecht Decoene ► bedacht ik dat religies ook complottheorieën zijn: de dingen zijn niet zoals het lijkt, er zit een geheime betekenis achter en alleen ingewijden kunnen via esoterische technieken van tekstuitleg ontwaren wat de ware betekenis der dingen is. Het blijkt dat er achter de schijn der dingen een hogere, transcendente ordening en betekenis ligt. We herkennen religies meestal niet als complottheorieën omdat we religie in een ander hokje hebben ingedeeld, in het hokje religie. Over complottheorieën wordt door degenen die er niet in geloven lacherig gedaan, maar religie heeft een respectabele status. Ten onrechte.

Denkend over complottheorieën filosoof ik door: Is metafysica niet ook een complottheorie? Metafysici menen dat er achter de schijn der dingen een hogere werkelijkheid of structuur zit die slechts via esoterische kennis gekend kan

worden. Zo sprak Plato van een ideeënwereld en Hegel meende dat de loop van de geschiedenis een richting heeft door het complot van de Rede. Metafysica is in de filosofie geïnfiltreerde theologie.

Decoene stelt strategieën op voor het omgaan met complotdenkers. Ten eerste benadrukt hij het stellen van vragen aan de complotgekkies – al raadt Decoene het af om complotaanhangers voor gek te verklaren. Hij betoogt dat het stellen van vragen de kans op een structurele dialoog vergroot. Door het stellen van vragen kun je twijfel zaaien bij de ander. De tweede strategie is feitenmateriaal aanbren-
gen. Wie zich enigszins verdiept in een bepaalde complottheorie zal er achter komen dat het bewijs ofwel dubieus is of geheel ontbreekt. Complottheorie-aanhangers hebben de neiging om kleine details op te blazen. Ik heb bezwaar tegen deze strategie van Decoene. Moet je steeds wanneer je met een of andere complottheorie wordt geconfronteerd je in deze materie verdiepen?

Sommige complottheorieën zijn zo uitgesponnen dat het een behoorlijke studie-investering vraagt om er wijs uit te worden. Mij lijkt het billijker om niet in complottheorieën te geloven tenzij er buitengewoon goed bewijs voor is en ook de sceptici (van organisaties als Skepsis en Skepter) overtuigd zijn. De georganiseerde sceptici doen grondig onderzoek naar paranormale claims, inclusief complottheorieën. Ik ben lid van Skepsis en ik ontvang het blad *Skepter* en de Amerikaanse variant daarvan, de *Sceptical Inquiry*. Als ik geconfronteerd word met iemand die mij van een of ander complot wil overtuigen, dan zoek ik op wat de sceptici gevonden hebben. Wie zelf op onderzoek uitgaat, zonder al te veel ervaring met dergelijk onderzoek, loopt het risico overrompeld te worden door een vloed aan schijnbaar relevante en wonderlijke details (je gaat haast geloven dat Michelle Obama van origine een man is). Het is rationeel om te vertrouwen op gedegen onderzoek van sceptici. De bewijslast voor buitenissige claims ligt altijd bij degene die de claim maakt. Het is aan complotdenkers om keihard bewijsmateriaal aan te leveren – maar de complotdenkers zullen betogen dat dat moeilijk is omdat ze tegengewerkt worden. Dat is een krachtige immunisatiestrategie, waar de complotaanhangers ten stelligste in geloven. Een probleem waarmee complotdenkers te maken hebben is de *confirmation bias*: we hebben de neiging om als we eenmaal in iets geloven gevoeliger te zijn voor dat wat dat geloof ondersteunt, dan dat we kritiek op dat geloof aanvaarden. Complotdenkers zien overal bewijs voor hun theorie, hoe ongeloofwaardig ook.

Ten derde, de leukste strategie, is om complotdenkers van verschillend pluimage samen te brengen en hen over hun theorieën laten debatteren. Zullen ze sceptisch zijn over elkaars theorieën? Dat zou kunnen, maar er is een kans dat ze

elkaars theorieën zullen aanvaarden, want wie eenmaal bereid is om een stap te maken naar een complottheorie, kan die stap vaker maken. De meeste mensen die irrationaliteit in hun wereldbeeld toelaten, hebben niet slechts één rot stuk fruit in hun fruitmand van opvattingen. Rot fruit steekt immers het andere fruit aan.

Decoene is zich ervan bewust dat het moeilijk is om zinnig met complotdenkers te discussiëren. ‘Een complottheorie is sneller bedacht dan ontkracht.’ (p. 82). Voorkomen is beter dan genezen. Kritisch kunnen denken is een krachtig vaccin tegen complottheorieën en al die andere paranormale claims. Kritisch denken is echter moeilijker dan gedacht. Het onderkennen van drogredenen of schijnredenen is van groot belang, maar ‘zelfs gerenommeerde beroepsdenkers en beroepsschrijvers, wetenschappers en journalisten, kunnen zich er niet altijd van vrijwaren.’

Decoene eindigt zijn kritiek op complottheorieën met een pleidooi voor discussie. Dat is vreemd omdat hij eerder uitvoerig heeft laten zien dat het schier onmogelijk is om een rationele discussie te voeren met complottheorie-aanhangers. Debat heeft intrinsieke waarde omdat in een open en vrije samenleving debat gevoerd moet worden, maar het zal niet wezenlijk bijdragen aan het overtuigen van hen die een complottheorie aanhangen. Een veel betere strategie dan debat

is om te zorgen dat het boek van Brecht Decoene op middelbare scholen wordt bestudeerd. Omdat Decoene zich toelegt op complottheorieën heeft het boek de schijn niet zo provocerend te zijn. Dezelfde argumentatie echter die Decoene gebruikt tegen complottheorieën gaat ook op voor religies. Sterker nog: religies zijn complottheorieën. Religies gaan ervan uit dat er een complot zit achter de schijn der dingen, namelijk dat god iets met ons voor heeft maar dat er allemaal afleidingen zijn die ons van het rechte pad afhouden.

Het is moeilijk om jouw eigen brein onder controle te houden en binnen de lijntjes van de rede te blijven. Het is makkelijk irrationeel gedrag en onredelijke opvattingen bij de ander te herkennen. Veel moeilijker is het om irrationele opvattingen bij jezelf op te sporen en het toe te geven. De meeste mensen pogen een soort van consistent wereldbeeld te hebben waarin alles een plaats heeft. Dat die consistentie bij nader inzien dikwijls niet blijkt te kloppen, zou mensen van hun opvattingen moeten genezen, maar zo blijkt het menselijk brein niet te werken.

Om kritisch te kunnen denken is het belangrijk drie componenten te onderscheiden: de noumenale wereld, de fantasie-fenomenale wereld en de wetenschappelijk-fenomenale wereld. Ten eerste is er de wereld, de dingen, het universum zoals het er is. De wereld zoals die er is los van onze kennis daarvan. Dit is wat Kant de noumenale wereld noemde. Dan is er de menselijke kennis van die wereld. Die kennis komt binnen via onze kenvermogens en daarmee creëren wij een

beeld van de noumenale wereld, dat Kant aanduidde als de fenomenale wereld. Wetenschap is de beste kenmethode die wij als mensheid hebben om de wereld te leren kennen. De beste kans om tot een waarachtig beeld van de wereld te komen is via de wetenschappelijke methode. Er zijn echter wereldbeelden (zoals religieuze wereldbeelden) die helemaal niets met de wetenschappelijke kenmethode van doen hebben. Hier gaat het om een fantasie-fenomenale wereld. Deze irrationele wereldbeelden zijn niet meer dan fantasieën in de hoofden van mensen die geen causale relatie hebben met de (noumenale) wereld. De sociale wetenschappen als sociologie en psychologie buigen zich over de vraag waarom mensen geloven wat zij geloven ook als dat irrationeel is. Er is een boedelscheiding tussen filosofen en psychologen. Psychologen houden zich bezig met het waarom mensen geloven, filosofen houden zich bezig met wat mensen geloven en, wanneer dat in conflict is met rationaliteit (dus wetenschap) uiten zij daar kritiek op. (Merk op dat een groot deel van de filosofie zich ook schuldig maakt aan irrationeel geloof; in de filosofie metafysica genaamd).

Critical thinking – ik houd hier het Engels aan om aan te geven dat dit een nieuw concept is, namelijk het systematisch onderzoek en doceren van kritisch denken – houdt zich bezig met zowel de filosofie (de waarheidsvraag) als de psychologie (waarom geloven mensen deze onzin?). Het boek van Decoene is een hier een toegankelijke bijdrage aan. Wie gewapend met de munitie van het boek van Decoene op feesten en partijen met de complotgekkies in debat gaat, zal zich er helaas niet speciaal geliefd mee maken. De maatschappelijke norm is epistemologische laksheid en onverschilligheid.

Wie eenmaal de basis van kritisch denken onder de knie heeft, is levenslang immuun voor iedere transcendente verleiding, al moet je constant op je hoede zijn.

Tot slot citeer ik een reaguurder op een van mijn essays op internet, om te laten zien dat ze echt bestaan, de complotgekkies:

U bent ervan overtuigd dat de vele “gezapigen” onder ons niet in de Matrix leven? Dat wat nu allemaal in onze samenleving gebeurt op louter toeval berust? Ieder weldenkend kritisch mens doorziet de manipulatie “om te moeten denken in vooropgezette meningen” die dagelijks onderhuids vanuit een flinterdun laagje schijnvrijheid op ons wordt afgevuurd. Er bestaan heel wat 100 à 200 jaar oude studies die een doelbewuste aansturing naar een “nieuwe maatschappelijke ordening” signaleerden in een tijd die in het geheel niet op de onze leek. Het doel: afschaffen van alle nationaliteiten, de vermenging van alle religies en rassen en de stichting van een wereldregering. Extrapolatie van hun onderzoeksgegevens levert vervolgens het plaatje op van onze tijd, van de huidige ontwikkelingen en van deze wereldpolitiek op. Maar deze vroegtijdige klokkenluiders zaten er natuurlijk allemaal naast want wij zijn allemaal zoouou erg slim, intelligent en vooral vooringenomen ten aanzien dit onderwerp.

Er is nog veel werk aan de winkel.

De last van de witte man (2)

Over de mentaliteit van de witte elite en zijn uitwerking op de samenleving

Fons Tel

Take up the white man's burden,
Send forth the best ye breed.
Rudyard Kipling, The White Man's Burden

In het eerste deel heb ik getracht aan te tonen dat de aanklacht, die Gloria Wekker in *White Innocence* heeft geformuleerd, onterecht is. Dat er een centrale paradox in de Nederlandse cultuur zou bestaan van enerzijds de ontkenning van racistische sentimenten en koloniaal geweld, en anderzijds een agressief racisme en xenofobie, is een stelling die ze niet kan waarmaken. Ze heeft de praktijk van rassensegregatie in Amerika klakkeloos overgeheveld naar Nederland om zo de

Fons Tel (Haarlem 1941), schrijver van het boek *Het kwetsbare vermogen. Een verkenning naar de werkelijkheid van het zelf*. Zie: www.fonstel.nl

huidige spanningen tussen beide groepen een historische onderbouwing te geven. Rassen-discriminatie kwam vóór de Tweede Wereldoorlog in Nederland amper voor om de eenvoudige reden, dat de massa van de Nederlandse bevolking 'witte onschuldigen' waren. Waar Gloria Wekker wel gelijk in heeft is haar opmerking, dat witte mensen menen 'kleurenblind' te zijn en dat als legitimatie gebruiken om niet over rassenschillen te hoeven praten. Wetenschappelijk is dat zelfs taboe verklaard, want rassen bestaan op menselijk niveau niet. Maar cultureel zijn die verschillen wel degelijk aanwezig en de vraag luidt dan ook: waar komen die verschillen vandaan? In het eerste deel ben ik tot de slotsom gekomen dat die verschillen op het culturele vlak gezocht moeten worden in de mentaliteit van de witte,

dat wil zeggen de burgerlijke of liberale, elite. Zoals ik schreef: 'Als we iets willen begrijpen van waar het westerse imperialisme en kolonialisme, inclusief de slavernij, vandaan komen, dan moeten wij de mentaliteit van de witte elite aan een onderzoek onderwerpen.' Hier wil ik daarom – zonder verder in te gaan op de culturele rassenschillen zelf – deze mentaliteit behandelen die volgens mij de motor vormt van de expansiedrang van de witte mens. Die expansiedrang heeft een wereldwijd bereik waardoor alle volken geconfronteerd worden met deze drang, in positieve of in negatieve zin.

Spinoza

Vanaf de vroegmoderne tijd is de mentaliteit van de witte elite bepalend geweest voor de mondialisering van de westerse cultuur. Om er achter te komen hoe deze mentaliteit zich heeft gevormd en wat hij inhoudt, lijkt het mij zinnig Baruch Spinoza (1632–1677) aan het woord te laten. Hij heeft aan de wieg gestaan van deze mentaliteit die we later de liberale ideologie zijn gaan noemen, en hij heeft deze ideologie het scherpst verwoord. In *Staatkundig Vertoog* schrijft hij: 'Onder het recht van de natuur versta ik dus de natuurwetten zelf of de regels volgens welke alles geschiedt, dat wil zeggen de

natuurmacht zelf. En daarom strekt het natuurlijk recht van geheel de natuur en dus van het individu zich even ver uit als zijn macht. De implicatie is dat wat ieder mens ook krachtens de wetten van zijn natuur doet, hij dat met het hoogste recht doet van de natuur *en dat hij ook zoveel recht op de natuur heeft als zijn macht waard is.*' (S.V., II, 4. Cursivering van mij.) Met andere woorden: naarmate de mens handelt naar de wetten van de (en dus zijn) natuur, heeft hij meer recht op of macht over de (en dus zijn) natuur. Dit recht en deze macht verwerft hij door kennis te nemen van de natuurlijke orde waar zijn vrijheid dan ook op gegrond is. De *macht* van de mens (en dat waren in Spinoza's tijd de regenten waaruit later de liberale elite uit voortkwam) is gebaseerd op de *kennis* van de natuurlijke orde (met name wetenschap en techniek) en op het *recht* of de *vrijheid* deze (economische) macht te gebruiken om een burgerlijke staat te vormen. Volgens Spinoza wordt de menigte niet gedreven door de rede, maar door wat hij de *aandoeningen* (*affectūs*) noemde. Hij schrijft daarover: 'De menigte (*vulgus*) wil door één geest geleid worden, namelijk óf in een gemeenschappelijke hoop of vrees, óf uit verlangen een gemeenschappelijke schade te wreken.' Een ander citaat uit hetzelfde vertoog luidt: 'Zij die zich wijsmaken de menigte of hen die door hun bemoeiingen met het openbare leven worden afgeleid, ertoe te kunnen brengen uitsluitend naar de voorschriften van de Rede te leven, dromen van een sprookje of van de gouden eeuw van de dichters.' (S.V., I, 5.) Met andere woorden: de massa van de bevolking laat zich niet zozeer leiden door de rede ofwel de kennis van de natuurlijke orde, maar vooral door wat gevoelsmatig is: hoop, vrees of wraak, dat wil zeggen door de gevoelsbanden met de gemeenschap; we zouden nu zeggen: door de sociale identiteit.

Wetenschap

Uit het bovenstaande kunnen we afleiden dat volgens Spinoza kennis van de natuur leidt tot het recht op politieke en economische machtsvorming. Wetenschappelijke kennis en politieke macht zijn in de liberale ideologie met elkaar zodanig verweven dat ze niet zonder elkaar kunnen. In Spinoza's tijd getuigden deze ideeën van een radicale verlichting. Voorheen immers werd de macht van de (aristocratische) elite gesanctioneerd door een bovenwereldse macht: God en zijn wereldse afgezant de kerk. Alle kennis stond toentertijd in wezen dan ook in het teken van meerdere glorie van de Heer die alles geschapen had. De gewone mens moest zich 'in het zweet zijns aanschijns' dood werken om een plaats in het hemelse paradijs te verdienen. De waarheid was dan ook in het feodale tijdperk een gegevenheid – er is een orde, groter dan de mens, die zijn bestaan omringt en er betekenis aan geeft. Wat te kennen viel, was reeds door de Ouden beschreven en verder reikten de bijbel en de kerk aan wat er te geloven viel. Ook de natuur was een gegeven – een godsgeschenk waar de mens beschouwend van mocht genieten (Aristoteles) en als rentmeester gebruik van mocht maken.

Niet alleen Spinoza, ook Francis Bacon (1561–1626) heeft deze feodale mentaliteit radicaal omgebogen. Van hem is de uitspraak dat kennis macht is. Natuurstudie, schreef hij, heeft een praktisch doel: niet het genot van de natuurbeschouwing, maar het nut van de natuurbeheersing. Hij was ervan overtuigd dat de natuur zich alleen laat beheersen door haar wetten te eerbiedigen. Wie de kennis heeft van de natuurlijke orde en zijn gedrag daarnaar richt, heeft de macht over en het morele recht op de natuur. Onder natuur wordt dan alles verstaan wat zich primair gedraagt, dat wil zeggen wat zich laat drijven door instincten, driften en andere 'blinde' aandoeeningen. De waarheid van de moderne tijd vanaf de Verlichting draait dan ook om het 'vinden': je kunt haar bereiken door zo fanatiek mogelijk de werkelijkheid te observeren, te tellen, te meten; kortom, te objectiveren door de eigen gevoelens (de subjectieve kant ervan) zoveel mogelijk uit te schakelen. Dit is het standaard-waarheidsbegrip zoals dat tot nu toe toegepast wordt in alle wetenschappelijke activiteiten en onderzoeken.

Met het wegvallen van de gegeven orde van de feodale tijd en het vinden van een nieuwe orde op wetenschappelijke gronden, is de zoektocht naar een humane orde, waarin de mens gelukkig kan zijn, in alle hevigheid losgebarsten. Deze zoektocht is voor de moderne mens (en dat is in eerste instantie de witte elite zoals door Spinoza omschreven) een universele opdracht die alleen kans van slagen heeft als ook de hele natuur daarbij betrokken wordt. Want de waarheid die gevonden moet worden, moet van een universele en humane aard zijn willen alle mensen er deel van uit kunnen maken. Alles wat zich niet voegt naar deze waarheidsvinding (de niet-menselijke natuur, maar ook de niet-redelijke mens), moet onderworpen worden aan de humane orde van de rede. Evenals de mentaliteit van de witte elite gebaseerd is op de universaliteit van de mensheid (vandaar dat er niet over rasverschillen gepraat mag en kan worden), is het wetenschappelijke denken gebaseerd op de universaliteit van de Rede. Dit houdt in dat wat de wetenschap zegt een universele boodschap is die voor alle mensen, ongeacht de culturele en religieuze verschillen, geldig is.

Immuunsysteem

De wetenschap bepaalt wanneer de rede wel of niet goed is toegepast. De motor achter de waarheidsvinding van de wetenschap werd bij mijn weten het best verwoord door een tekst op een bord, dat onlangs werd meegedragen in de *March for Science*: 'Wetenschap en feiten zijn het immuunsysteem van onze maatschappij.' Met andere woorden: de wetenschap vormt het sociale immuunsysteem dat de cultuur moet beschermen tegen de bedreigingen van de natuur. Daarbij wordt de natuur gevormd door zowel het natuurlijke milieu als de massa van het gewone volk. Beide moeten onderworpen worden aan de universele orde van de rede, zoals die door de wetenschap wordt (uit)gevonden, door de techniek wordt gepraktiseerd, door de economie wordt uitgebaat en door de politiek staatrechtelijk wordt uitgevoerd op basis van de liberale ideologie. Zoals elk immuunsysteem van het leven wordt ook de wetenschap gedreven door één vijand: de dood. De bioloog Marie F.X. Bichat (1771 – 1802) zei het zo: het leven is het totaal aan functies die de dood afweren. Hetzelfde geldt voor de wetenschap - al haar functies zijn erop gericht de dood af te weren. Dit afweren neemt de wetenschap

John Bull (Engeland) en Uncle Sam (de V.S.) brengen de gekleurde volkeren moeizaam tot beschaving. (Judge Magazine, 1 april 1899)

letterlijk op door uit te gaan van de logische grondregel: niets is zonder reden of oorzaak, ofwel: alles heeft een oorzaak. Daarmee wordt het wetenschappelijke onderzoeksgebied beperkt tot datgene wat positief en objectief in rationele termen benoemd kan worden. Het niets (en dat is voor het leven de dood) wordt a priori uitgesloten, omdat het geen reden of oorzaak heeft en dus irrationeel is. Dit is ook geheel in lijn met wat Spinoza schreef in zijn *Ethica* over de wijze mens die slechts oog moest hebben voor het leven en de dood moest negeren. De wezenlijke consequentie van het uitsluiten van de dood is echter, dat daarmee het onderzoeksgebied van de wetenschap zelf dood verklaard wordt. Want wie de dood uit het leven haalt, maakt het leven dood. Vandaar dat de wetenschap haar fundamentele kennis heeft opgedaan uit de dode dingen van de natuur (de fysica) en deze kennis tracht over te dragen op de levende dingen (biologie, psychologie, sociologie, e.d.). Het rusteloze streven van de wetenschap is dan ook gericht op onsterfelijkheid, en zoals de Amerikaanse filosoof Lewis Mumford zei, is onsterfelijkheid enkel dood in een andere vorm.

De ideologie van de wetenschap is leidend voor die van de liberale politiek. De rationaliteit van wetenschap en techniek is dan ook overgedragen op het sociale domein. Daardoor kunnen we zeggen dat wat ons binnen deze ideologie wordt opgelegd de kadaverdiscipline is van de rationele wetten van de dode natuur. Op het moment dat deze ideologie ook ons privéleven gaat domineren en alles wegrationaliseert wat ons van ouds heeft beziel, treedt er een mentaal onbehagen op. De filosoof Pankaj Mishra schrijft in *Tijd van woede*: 'Deze crisis die we nu meemaken toont ons dat de mens zich door veel meer laat leiden dan hyperrationele argumenten over economische groei. De mens streeft naar waardigheid, de menselijke ziel voedt zich niet met financiële plaatjes.' Wie de dood uit het leven haalt, ondermijnt de bezieling en de waardigheid van het menselijke leven. Mensen zijn de enig levende wezens die hun dood bewust zijn en daar hun zelfbewustzijn in vinden. Hun vrijheid en morele verantwoordelijkheid staan en vallen bij dit existentieel gegeven. Ze eisen daarom méér dan alleen maar 'a bloodless economics of profit.'

De vrolijke feminist

Ben Warner

Boekbespreking van Floris van den Berg: *De vrolijke feminist. Een ecofeministische filosofie*, Houtekiet 2017

Voor wie zou willen weten welke verbanden er zijn tussen filosofie, feminisme, veganisme, ecohumanisme en ook nog atheïsme is het jongste boek van Floris van den Berg een aanrader. Er bestaan niet veel uitgaven, die zo uitgebreid deze vijf onderwerpen verweven tot een oproep voor een tweede golf van de seksuele revolutie. Niet in Nederland en evenmin er buiten, al was het maar omdat de eerste golf van het streven om eliminatie van vrouwenonderdrukking en –onderschikking ingang te doen vinden in veel landen het strand niet eens heeft bereikt, laat staan dat deze verwevenheid daar wordt onderkend.

De titel ‘De vrolijke feminist’ met als ondertitel ‘Een ecofeministische filosofie’ is geen weergave van de inhoud als bestaande situatie. Zij geeft het resultaat aan als de revolutie in tweede instantie tot succes zou leiden, maar de auteur laat met talloze voorbeelden zien hoe lang de weg nog is naar die uitkomst. Ook laat hij geen kans schieten om met citaten van feministische voorvechters aan te geven, dat hij niet de enige is die de mars heeft ingezet naar volledig gelijke behandeling van vrouwen. Het boek is een mengeling van hoop en idealisme en ademt een rationele onvermijdelijkheid: zonder feminisme geen rechtvaardige wereld. Van den Berg schrijft met vuur. Voornoemde verwevenheid van onderwerpen brengt hij evenwel met een vanzelfsprekendheid, die in de praktijk en in de denkwereld van opposenten op tegenstand zal stuiten.

Met name de Islam krijgt er van langs

Religie wordt door Van den Berg, die belijgend ongelovig is, op menige plaats naar voren geschoven als één van de zwaarste bergmassieven in het landschap op weg naar Idealonie, waarvan het Islamitische geloof als één van de hoogste pieken wordt aangemerkt. Hij acht de oppositie hiervan zo krachtig dat hij zichzelf betitelt als islamfoob, als iemand die zelfs vreesachtig is voor deze godsdienst. Zijn bezwaren komen zonder meer uitgebreid aan bod.

Van den Berg schuwt niet om vergaande stellingen teponeren. Zo schrijft hij: ‘Een centrale stelling van dit boek is dan ook dat feminisme zonder veganisme inconsistent is. Feminisme zonder veganisme is als spreken over mensenrechten maar tegelijkertijd slavenhouder zijn.’ Elders laat hij noteren dat feminisme zonder veganisme een moreel falen is.

Het adjectief vrolijk in de titel is gebaseerd op zijn mening dat een feminienere wereld niet alleen een betere wereld voor vrouwen is maar ook duurzamer en diervriendelijker.

Deze vergaande conclusie trekt Van den Berg al in het begin van het boek dat 321 bladzijden telt, waarmee hij de lezer aangeeft dat een onderbouwing van dit verband mag worden verwacht. Dat maakt hij waar. Hij haalt letterlijk alles uit de kast om dat vooruitzicht in te vullen. Zijn voorbeelden lopen van genderverschillen tot steniging en van rationaliteitsaxioma tot naaktheid. De praktijk van alledag laat zien hoezeer vrouwen nog worden behandeld als tweederangs wezens. Die realiteit zou het overtuigende argument moeten vormen waarom de wereld bij gelijkberechtiging en een evenwichtige positie van vrouwen zonder meer vrolijker wordt.

Rotonde

Zijn opzet is niet die van een voortrollende behandeling van het hoofdthema feminisme. Hij koos voor een essayistische aanpak, waarbij

hij ook een aantal andere auteurs kan bespreken, zoals hij zelf aangeeft. Hij concludeert dat tal van deze auteurs inconsistent en inconsequent zijn als het gaat om hun ethische opvattingen over feminisme.

Gezien zijn aanpak via de vijf genoemde thema's, die uitmondt in een klinkklare stellingname kan Van den Berg een fulminator worden genoemd. Hij bestormt het onrecht dat vrouwen nog altijd wordt aangedaan als het om gelijkberechtiging gaat. Zichzelf beschrijft hij als zijnde onder meer ecohumanist, liberaal, atheïst, vrijdenker, veganist, scepticus, filosoof en feminist. In zijn boek komen al deze persoonlijke kenmerken aan de orde als in- en uitvalswegen op de rotonde van het feminisme. Waar de schrijver het zijn lezers moeilijk maakt, is dat hij impliciet aangeeft, dat men het een niet kan zijn zonder het ander. In dit opzicht heeft dit boek indirect een autobiografische teneur.

Ben Warner is auteur van communicatieboeken, oud-directeur Gasunie / Gas Terra, oud-bekleder bijzondere leerstoel strategische communicatie UvA.

Floris van den Berg bij de boekpresentatie van *De Vrolijke Feminist*, Utrecht, 28 januari 2017, foto: R. van Elst

UIT DE OUDE DOOS

Vrije Gedachte en Moraal (1)

A.H. Gerhard

Ik wil beginnen met enige voor ons, vrijdenkers, pijnlijke waarheden te erkennen. Wie de vrijheid van denken en spreken als een der eerste voorwaarden voor de geestelijke waarde van de mens beschouwt en propageert, moet er tegen kunnen, moet er zelfs prijs op stellen, dat zij hem wordt voorgehouden, al geldt het hem zelf.

De eerste harde noot, die ik kraken wil, is de vraag, of er inderdaad vrijdenkers zijn, door de kerkelijk gelovigen, de modern-religieuzen of de voorzichtige tactici smadelijk of hooghartig tot minderwaardigen verklaard met de als scheldnamen bedoelde etiketten van godloochenars, ongelovigen, materialisten enz.

Een onzerzijds nogal vlijtig gehanteerde maatstaf is die van het getal kerklozen. Sedert 1859, de eerste volkstelling, waarbij deze groep zich in een vertoonbaar getal deed kennen, is bij elke telling het aantal merkwaardig snel gestegen. In ronde cijfers als volgt: 1000, 2.700, 12.250, 66.000, 115.000, 290.000, 534.000 en in 1930: 1.114.000.

Alleen de Katholieken en de Ned. Hervormden zijn talrijker, zelfs in beduidende mate, terwijl de thans machtigste groep, die der gereformeerden van alle schakeringen tezamen, slechts 700.000 telt. Alle overige secten veel en veel minder. Ruim 14 pCt. der bevolking heet dus kerkloos, tegen de gereformeerden maar 8½ pCt.

Men zou derhalve tot de conclusie moeten komen, dat de invloed van die grote massa kerklozen zich op duidelijke wijze zal doen kennen, zowel op staatkundig terrein, als in het maatschappelijk leven. Hoe is echter de werkelijkheid? Afgezien van wat leegte in het merendeel der kerkgebouwen geldt nog, bijna woord voor woord, wat ik een 20-tal jaren geleden schreef over de politieke betekenis van het leger der kerklozen, gemakshalve nu maar aangeduid als de vrijdenkers.

De godsdienstige gevoelens van Israëlieten of Mennonieten, waar zij afwijkende gebruiken voorschrijven, of tegen algemeen geldende wettelijke regelingen ingaan, worden geëerbiedigd, waartegen wij uiteraard geen bezwaren willen inbrengen.

Maar waarin bemerkt men enige eerbiediging der waarschijnlijke gevoelens van de ettelijke malen talrijker kerklozen? Men spreekt wel eens van scheiding van Kerk en Staat en denkt dan doorgaans uitsluitend

aan de begroting van Eredienst; doch ons hele staatsleven zit nog met talrijke banden aan de kerk vast. Het is waar, dat, op papier tenminste, in vele omstandigheden de eedswang is opgeheven, maar wie van zijn wettelijk recht in deze wil gebruik maken, wordt meestentijds als een verdacht persoon behandeld. In bijna alle overheidslichamen hebben wij nog

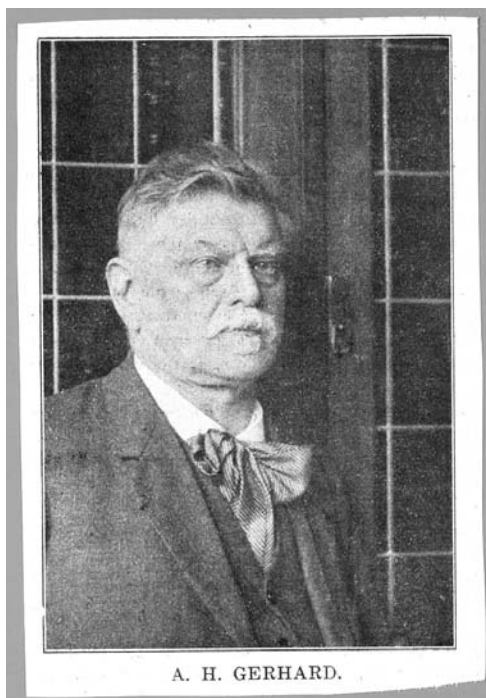
het officiële gebed, leger en marine verheugen zich nog in legerpredikanten, aalmoezeniers en vloot-dominees, jaarlijks stijgt de begroting van Eredienst, de zogenoemde godslasteringen zijn onder de strafwet gebracht, de staat steunt de zending, in het officiële "bij de gratie gods" wordt nog een kenmerkend koninklijk attriboot gezien enz., ziedaar even zovele bewijzen, dat de natie feitelijk bij voortduring beschouwd wordt als een christelijke, d.w.z. kerkgelovige natie, waarin de ongelovigen, in spijt van hun aantal, nog altijd gezien worden, zo al niet als een bedenkelijk, minderwaardig element, dan toch zeker als een factor, waarmee geen rekening behoeft gehouden te worden.

Is het feit tegen te spreken, dat het grote leger der quasi-ongelovigen, noch door de gestadige getal-groei sedert jaren, noch door zijn formidabele uitgebreidheid van thans, de geringste *wezenlijke kracht* verraadt?

De zeer succesvolle actie tot afscheiding van het kerkgenootschap schijnt weliswaar positieve betekenis te hebben. In één opzicht is zij ongetwijfeld toe te juichen. Want als iemand door zijn kerklidmaatschap de schijn handhaaft gelovig te zijn, zonder dat het in werkelijkheid zo is, dan wordt het inderdaad tijd aan die feitelijke leugen een einde te maken, want leugen in de publieke verhoudingen is steeds funest.

Maar... is menigen op dit gebied niet pas tot "huldiging der waarheid" gekomen, toen de kerk wat forser op betaling van een hoofdelijke omslag ging aandringen? Is het feit, dat men met de opzegging van het lidmaatschap ener Kerkgenootschap kerkelijke lasten uitspaart niet waarschijnlijk voor velen het hoofdmotief hunner daad van waarachtigheid?

Het aantal der ogenschijnlijke geestverwanten stijgt er door, wint de beweging er door aan *kracht*? Er zijn op dit ogenblik stellig 700.000 meerderjarige mannen en vrouwen, die in geen enkel kerkverband staan, behoudens een te verwaarlozen

A. H. GERHARD.

Wij laten u in twee of drie afleveringen kennismaken van de tekst van een radiorede van A.H. Gerhard uit 1934. De rede werd niet voor uitzending toegelaten, maar wel in het zelfde jaar als brochure uitgegeven door N.V. De Arbeiderspers. A.H. Gerhard is o.m. redacteur van het blad De Vrije Gedachte geweest; voor zijn biografie zie <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/gerhard>

aantal, dat tot geen Kerk wil behoren uit hyper-godsdienstige overwegingen.

Waaruit blijkt daadwerkelijk het bestaan dier duizenden, in welk opzicht vormen zij een samenhang; spelen zij in enigerlei richting een duidelijke rol in het geestelijk leven der natie?

Laten wij niet schromen de waarheid te zien, dat in de grote tros der Kerklozen noch de kracht schuilt voor enige actie van betekenis, noch de geestelijke voorwaarden aanwezig zijn, die er toe zouden kunnen leiden.

De tweede vraag raakt de betekenis van het geannonceerde ongeloof. Ik vermoed, dat velen onder mijn luisteraars Multatuli's "Gebed van den Onwetende" kennen, met zijn uitdagend "(God) is er niet, of hij moet goed zijn en vergeven, dat wij hem niet begrijpen" en zijn wanhoopskreet aan het slot: "O God, er is geen God!"

Dat is de gemoedsstemming van den man, die geen vrede meer heeft, wijl hij met zijn verstand geen redelijke verklaring er voor kan vinden, met al de verschrikking, die hij waarneemt, met de ellende, waarin miljoenen zijn gedompeld en blijven, met al het onrecht, dat straffeloos geschiedt, met het vreselijke spel van onderlinge vernietiging in natuur en mensenwereld en daarom in opstand komt tegen wien hij in 't diepst van zijn gemoed verantwoordelijk stelt. Hij *ontkent* dus niet het bestaan van een Almachtig Opperheerser, hij zegt alleen de gehoorzaamheid op. Het heeft vele jaren geduurd, voor hij zich volkomen los gemaakt had of liever voor hij los geworden was van de voorstelling van een Hemelsen Vader of Alwijzen Rechter, als het verhevenste beeld van ideale menselijkheid, die naar welbehagen kon ingrijpen in de gang der gehele natuur, zelfs in het lot van ieder mens persoonlijk. Zijn ontwikkelingsweg was lang en smartelijk, maar voerde hem ten slotte tot het diepe besef van de wetmatigheid in al het gebeuren, in de nooit eindigende noch onderbroken keten van oorzaak en gevolg, die geen plaats biedt aan een willekeurig, eigenmachtig ingrijpen door een onberekenbare hogere macht in de onvermijdelijke loop der dingen.

Als deze loop niettemin zo licht de indruk wekt van een spel van het toeval, dan is die altijd te wijten aan onbekendheid met de nauwsluitende keten der feitelijke oorzaken. Multatuli vatte alles samen in het begrip *noodzakelijkheid* (Idee 177). Hij was dus determinist, doch geenszins fatalist. Het dunkt mij goed dit terdege vast te leggen. Hij is inderdaad de man van het "Alles is in alles", wat zowel wijst op het onderling verband van al het zijn en het gebeuren, als op het bepaald zijn van wat is of gebeurt door al datgene, wat voorafging (168).

Niettemin leefde in hem de sterke overtuiging van 's mensen vermogen en dus van zijn plicht om invloed ten goede te oefenen op al het bestaande. Het duidelijkst heeft hij dit onder woorden gebracht aan het slot van genoemd Idee

177; op de vraag, of de Noodzakelijkheid in de plaats van God gezien, niet wreed kon zijn, antwoordt hij:

"Neen, neen, duizend maal neen! wat is, mòet zijn!

't Staat aan ons, waar te nemen, na te denken, toe te passen,

't Staat aan ons, te willen en te werken,

't Staat aan ons te streven naar ontwikkeling.

't Staat aan ons, genot te vinden in dit alles... dat is in één woord: het staat aan ons deugdzaam te zijn, want genot zó begrepen — is deugd."

Men kan 't ook aldus zeggen, dat naar zijn levensbeschouwing het doen en laten van het individu in de lange reeks van oorzaken en gevolgen een belangrijke factor kan, eigenlijk behoort uit te maken. Deze hele beschouwing heeft echter geen redelijke zin, als men voor vast zou moeten aannemen, dat de mens slechts een speelbal zou zijn van zijn driften, neigingen, hartstochten en begeerten, die absoluut naar eigen aard tot bevrediging zouden dringen. Dan toch ware hij weinig anders dan het dier des velds of volkomen gelijk aan een stuk drijfhout in het water, aan de vallende steen, de weggeschoten kogel, aan de schaar.... uit Humor (Idee 158).

Het zou ook in volstrekte tegenspraak zijn met de leer van den man, die het woord stempelde: "het is de roeping van de mens mens te zijn" (136) en als hoogste gebod gaf: "Mens, tracht goed te zijn" (276).

Uit deze aanhalingen blijkt immers, welke hoge waarde hij aan 't begrip mens hechtte. Een waarde, door niemand ooit bereikt, doch waarnaar ieder streven moet. De mens moet zich dus een ideaal stellen, als het beeld van de volmaakte mens. In het begrip "roeping" ligt nu de eis besloten, dat hij — hoewel zich klaar bewust, dat zijn driften en neigingen krachtens hun wezen hem dreigen te voeren tot handelingen, die hem van het ideaal verwijderd houden of zelfs terug trekken — tegen zich zelf strijde, eigenlijk zich zelf opvoede om dat ideaal te kunnen benaderen.

In al het gegevene ligt het beeld van den man, die zich zelve atheïst noemde, die een wereldbeschouwing verkondigde, welke hij na lange worsteling zich veroverd had en die daardoor een positieve levenswaarde voor hem betekende. Naar mijn overtuiging kan men deze mens eerst goed beoordelen, als men voor ogen houdt, dat hij gelovig *was* en na innerlijke strijd ongelovig *werd*.

Hoe staat het nu met onze 700.000 geestverwanten? Met het leger van ongelovigen, atheïsten, vrijdenkers of hoe we ons verder noemen? Zeggen die namen echter veel? Geeft men feitelijk er niet alleen mee te kennen, wat men *niet* is: men hangt geen enkel kerkgeloof meer aan, — men loochent het bestaan ener godheid, — men verwerpt alle dogma's. Om een "persoonlijkheid" te wezen, een "iemand" om met de Genestet te spreken, moet men juist *iets* zijn. Niemand wordt omtrent iemands waarde en betekenis voldoende ingelicht, als we slechts vernemen, wat hij *niet* is, terwijl we meer dan ooit juist behoefte hebben aan een

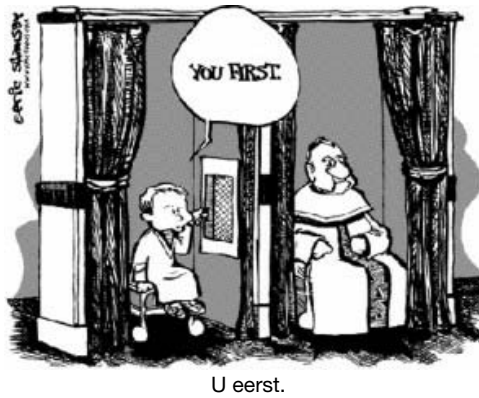
positieve omschrijving, die heenwijst naar een doel, naar een richtsnoer voor leven en werken.

Hopelijk hebben velen onzer een voldoende bevredigend levensdoel gevonden in politieke of andere idealen; doch weet de grote massa ten opzichte ener wereldbeschouwing iets anders van zich zelve, dan iets negatiefs, zoals de namen aanduiden? Misschien zijn er toch onder u, voor wie het woord "ongeloof" wél iets wezenlijks betekent en wier levensbeschouwing daarmee geheel in overeenstemming is. Die mogelijkheid betwist ik geenszins; sterker, ik zie er zelfs een zeer begrijpelijke verklaring voor. Het is nog geen eeuw geleden, dat, op wat afvalligen en bijzondere ketters na, ieder in de een of andere vorm een der geldende geloofsleren aanhing. Pas sedert het midden der vorige eeuw is daarin verandering gekomen, toen de kritiek der intellectuelen op de overgeleverde geloofsdogma's ook de kringen der arbeidende klassen bereikte en hen tot verzet bracht tegen de dwingende macht der kerk, de hoedster dier geloofswaarheden.

Op het voetspoor der modernen begon men over het heilige te denken, de geopenbaarde waarheden te toetsen aan de ervaringen der wetenschap en de invloed te beoordelen van het geloof in de dogma's der kerk op de mens in zijn wezen en bestaan. Steeds sterker en door een groeiend aantal mensen werd kerkgeloof gevoeld als een knellende band van de geest, die zich daarentegen in volle vrijheid moet kunnen ontwikkelen, voor wie *alles* ten onderzoek moet open staan.

Van nog groter gewicht werd het langzamerhand klaarder inzicht in de schadelijke invloed op de zuivere mensmoraal, die elke geloofsleer met haar dogma's, formalisme en schablonen begrippen van goed en kwaad oefent. Om dat in te zien behoeft men zich slechts voor de geest te halen, hoe ongelooflijk verwrongen natuurlijke gevoelens van goed en kwaad kunnen worden onder de inwerking van kerkelijk-godsdienstige leerstellingen. Zo ontstond en zo ontstaat nog in menig menselijk gemoed een waarlijk tragische worsteling. Er is niemand, die gemakkelijk voorstellingen en begrippen, welke van jongsaf zijn ingeprent en vaak samengegroeid zijn met verschillende kostbare herinneringen aan de kindertijd, prijsgeeft.

Wie streng gelovig is opgegroeid en op latere leeftijd ongelovig wordt, heeft in de regel een innerlijke strijd gevoerd, waarin de overwinning slechts is behaald ten koste van veel, dat lieflijk scheen. Dat zette zich om in een geweldig stuk levensernst. Voor hem was "ongeloof" dus geen simpele negatie; het gaf inhoud aan zijn denken en doen; het was de vrucht van de hoogste eigenschap, die de mens sieren kan, de zucht naar waarheid, naar verstaan en begrijpen, ook van en tegenover zich zelf en die zich openbaarde in de geestelijke *moed*, om voor de gevonden waarheid uit te komen, zoals men die zag, al ging het lijnrecht in tegen de vrede met de zijnen en tegen zijn persoonlijk, maatschappelijk belang. Het behoeft niemand te verbazen, dat zulke "ongelovigen" in overwegende meerderheid uit een oogpunt van sociale moraal en plichtsbesef tot de beste leden der maatschappij werden gerekend.

De conclusie ligt voor de hand. Voor wie als eerlijk gelovige na zware gemoedsstrijd het geloof verloren heeft, is het "ongeloof" in zich zelf een levensdoel, heeft het de waarde van een richtsnoer te zijn voor gans zijn handel en wandel, kan het zijn houding bepalen in sociale en politieke vragen.

Wij geloven evenwel niets aanvechtbaars te beweren, als wij durven vaststellen, dat het overgrote deel van wie thans kerkloos zijn, niet ongelovig moeten heten, omdat zij een kerk,

waarvan zij oprecht lid waren geweest, op grond van veranderde overtuiging *verlieten*, doch omdat zij nooit tot ene behoord hebben, noch ooit enig geloof in waarachtigheid hadden doorleefd. Mogelijk zijn ze wel naam-leden geweest, doch in werkelijkheid niet, zoals ook nu nog vele naam-christenen bestaan, voor wie het slechts van de omstandigheden zal afhangen, of zij als ongelovige te boek komen staan of niet.

Al dezen behoren n.l. tot een geslacht, dat volgde op dat, waarin de eigenlijke zielestrijd is gestreden. Immers, dit wilde zijn kinderen en kindskinderen behoeden voor het levensleed, dat het zelf moest doorstaan. Het bracht hen dus niet in enig kerkgeloof op.

Het lijkt mij zeer waarschijnlijk, dat de meerderheid der huidige kerklozen ongelovig is opgevoed, d.w.z. niet in enige bepaalde geloofsleer. Denkelijk zal men zelfs mogen zeggen, dat zij, wat betreft wereldbeschouwing volstrekt richtingloos zijn groot gebracht, terwijl sociale verlangens naar individueel welbehagen de enige inhoud van een levensdoel vormden.

Daardoor zijn de allermeeeste kerklozen de ware "negatieven" op wijsgerig gebied. Echt kerkgeloof kennen zij slechts van horen zeggen; van de geweldige rol, die het in een mensenleven kon vervullen, kunnen zij zich maar bij benadering een flauwe voorstelling vormen en daardoor vervallen zij gemakkelijk in het waan-idee, dat wie een geloof aanhangt, slechts blij geeft of van slaafse domheid, of van onwil tot verstaan tegen beter weten in of van baatzuchtige overwegingen. Als begrijpelijke reactie op zwaar leed kunnen onder hen dan ook velen voorkomen, die in moeilijke levensomstandigheden heul zoeken bij een man Gods.

Zo zien wij de verklaring van de geringe kracht der beweging klaar voor ons. Innerlijke kracht ontleent een gemeenschap van mensen, elke beweging, pas aan eenheid in willen, voelen en verwachten bij al haar deelgenoten. Er moet hun een gelijk streven, een zelfde ideaal, een gelijke levensrichting voor ogen staan, die hen nader tot elkander brengt, dan tot de massa der buitenstaanders. Dat is volkomen onafhankelijk van het aantal. In een zuivere negatie ligt nooit een duurzaam samenbindend element, hoe groot ook het aantal der in deze negatie geestverwanten ook zij.

Geheel anders is het gesteld met een beweging, waaraan een sterke gemeenschappelijke overtuiging op een positief doel gericht ten grondslag ligt. Daarin ligt het geheim der vaak verrassende kracht van soms kleine geloofsgemeenschappen. De voorbeelden liggen in de historie en in 't heden voor 't grijpen. Het moge een bittere waarheid zijn, dat de door saamgebondenheid verworven kracht zich ook kan demon-

streren ten aanzien van noodlottige doeleinden, dat o.a. het meest beestachtige nationalisme alleen daardoor de overhand kon verkrijgen, als het zijn aanhangers slechts voor een zelfde, zij het zelfs funeste doel wist aan te vuren.

In welke vorm het zich dus vertoont, hetzij tot heil of tot verderf van anderen, kracht schuilt altijd in het samengaan van hen, die naar een zelfde klaar begrepen doel reiken. Het Oud-Testamentisch verhaal van de Gideonsbende is nog onverzwakt van waarde.

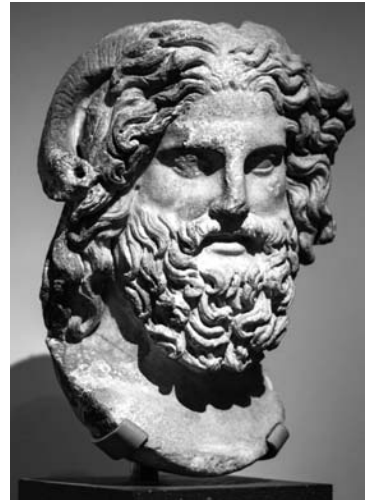
In een vorige radio-rede heb ik beproefd het wezen der vrije gedachte te schetsen. Ik herinnerde er aan, dat het blijkbaar heel natuurlijk is, dat de mens, wiens bijzonder kenmerk is, dat hij denkt over de dingen om hem heen, een verklaring zoekt voor al wat is en vooral gebeurt. Zolang en zodra hij, wat hij zag gebeuren, meende te kunnen toeschrijven aan een ander gebeuren of enig wezen, hoe primitief ook gedacht, dan was hij bevredigd.

De mens wil nu eenmaal van alles een oorzaak vinden, kan zich niets zonder een oorzaak denken en in strikte zin oordeelden dus reeds de primitieven, alsof zij de wet der causaliteit kenden. Wilt zij echter voor al het gebeuren slechts handelingen van levende, aan hen zelven gelijke wezens, als oorzaken konden begrijpen, bevolkten zij de gehele natuur voor haar oneindige verscheidenheid van verschijnselen met goede en kwade geesten, te angstwekkender, omdat zij onzichtbaar waren.

Naarmate de mens echter inzicht won in het verband der natuurverschijnselen, had hij steeds minder behoefte aan de altijd omringende geestenwereld ter verklaring der natuurraadselen. Zo was dus het geloof aan een enig God, heerser van 't heelal, beschikker van al het gebeuren, een grote sprong vooruit op geestelijk gebied en feitelijk de erkenning van de eenheid in de samenhang van al het geschapene.

Dit geloof is dus een stadium in de ontwikkeling van het denken, zelfs een zeer gevorderd stadium. Ik denk ook niet, dat er nog velen zijn, die het toeschrijven aan een kwaadaardig bedrog van heers- of baatzuchtige priesters. Immers, gelijk Multatuli het uitdrukte: Het Zijn is mysterie; de mens staat nog steeds voor een onoverkomelijke muur van raadselen: het waarom, het vanwaar en het waarheen van al wat bestaat, het worden en vergaan, geboren worden en sterven, kortom de eigenlijke zin van het leven, wie zal ooit daarop het antwoord vinden?

En toch... de mens wil, hoe dan ook, verstaan, wil in elk geval een antwoord in de vorm van een verklaring. Wat wonder, dat alle eeuwen door, van het eerste gloren der beschaving af, de mens ter oplossing van het verbijsterend raadsel van het wezen der dingen bevrediging vond in een naam, die men gaf aan de volstrekt onbekende, doch onvoorwaardelijk aanvaarde eerste oorzaak, hetzij die Zeus►, Wodan, Manitou, Jehovah, God luidde. Daartegen richt zich in 't wezenlijke de strijd der "ongelovigen" niet. Och, die stellen zich misschien met andere namen tevreden, omdat zij denken, dat die heel wat anders beduiden: kracht en stof, levensbeginsel, vitalisme e.d.

Wordt vervolgd.

CITAAT

Er wordt verschillend gedacht over de geesten van gestorvenen na de begrafenis. Iedereen bevindt zich na zijn laatste levensdag in dezelfde staat als vóór de eerste, en na de dood hebben lichaam en ziel niet meer gevoel dan vóór de geboorte. Dezelfde ijdelheid immers strekt zich zelfs uit tot in de toekomst en verzint voor zichzelf een leven na de dood door te geloven in de onsterfelijkheid van de ziel of in reïncarnatie of door de bewoners van de onderwereld gevoel toe te kennen, de schimmen te vereren en een god te maken van wie al geen mens meer is, net alsof onze manier van ademen op enigerlei wijze zou verschillen van die van andere levende wezens, of dat er niet genoeg langer levende wezens te vinden zijn waaraan niemand een dergelijke onsterfelijkheid toedicht.

Waar bestaat de ziel eigenlijk uit? Uit welke materie? Waar schuilt haar denkvermogen? Hoe ziet, hoort of voelt ze? Hoe maakt ze van deze zintuigen gebruik of wat is ze waard zonder deze? Waar is, ten slotte, haar verblijfplaats en hoeveel zielen of schimmen zijn er na al die eeuwen?

Dit zijn kinderlijke waanideeën en verzinsels van het op onsterfelijkheid beluste mensdom.

Even ijdel waren Democritus' woorden over het bewaard blijven van het menselijk lichaam en zijn belofte van wederopstanding, een man die zelf niet is opgestaan. Wat een onzin, deze dwaasheid om te geloven dat het leven met de dood opnieuw begint! Hoe kan een mens ooit rust vinden als zijn ziel in de hemel, zijn schim in de onderwereld het bewustzijn behoudt? Werkelijk, deze heerlijke illusie vernietigt de grootste gift van de natuur, de dood, en verdubbelt het verdriet van de tot sterven gedoemde mens nog eens door gedachten aan een hiernamaals. Als het echt heerlijk is te leven, voor wie kan het dan heerlijk zijn te hebben geleefd? Hoeveel makkelijker en zekerder is het voor iedereen aan zichzelf te geloven en zich een voorstelling te maken van volkomen rust op basis van de ervaringen die we vóór onze geboorte hebben opgedaan!

Plinius (de oudere), *Naturalis Historia*. H7 De mens, 188-190: De ziel. Eind jaren 70 van de eerste eeuw. Uit: Plinius. *De wereld* (*Naturalis historia*). Vertaald door Joost van Gelder, Mark Nieuwenhuis en Ton Peters (Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam, 2004).

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatieblad in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatieblad in dit blad.

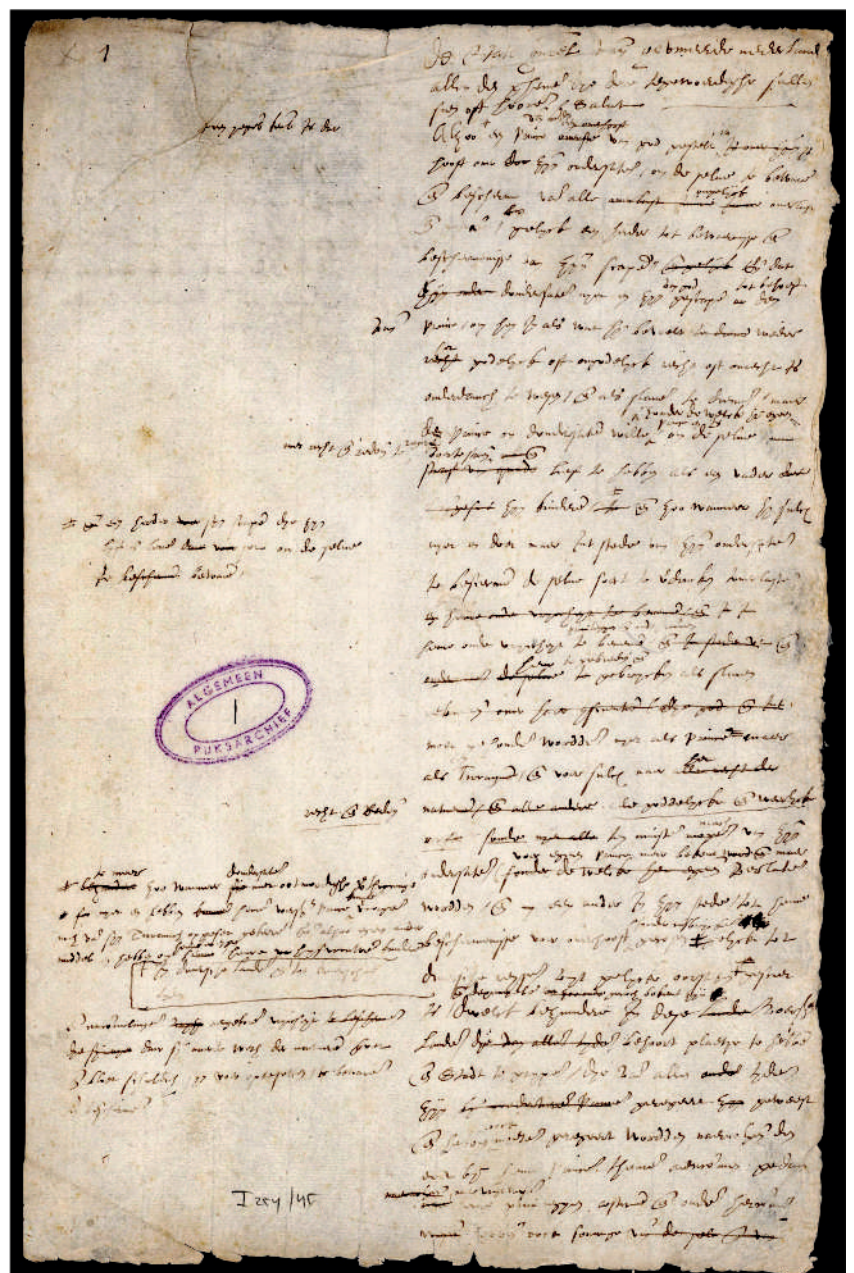
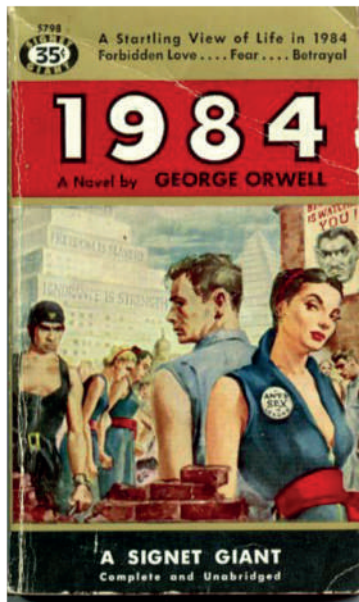

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina's

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden – respect voor andere levende wezens en het milieu